Burgerraadpleging over Europa

Wat vinden Nederlandse burgers van de toekomst van Europa?

Eliane Smits van Waesberghe
Harrie Jonkman
Hans Boutellier
Femke Stoutjesdijk
Josien Pieterse

NETWERK DEMOCRATIE

Verwey-Jonker Instituut

Burgerraadpleging over Europa

Wat vinden Nederlandse burgers van de toekomst van Europa?

Oktober 2018

Eliane Smits van Waesberghe
Harrie Jonkman
Hans Boutellier
Femke Stoutjesdijk
Josien Pieterse

Met medewerking van
Anne de Zeeuw
Hilde Bakker

Inhoud

1 Samenvatting rapport 3
2 Executive summary 7
3 Burgerdialogen in Nederland 10
3.1 Inleiding 10
3.2 Methodologische aanpak van de burgerconsultaties 10
3.3 De uitkomsten op hoofdlijnen 15
3.4 Belangrijke thema's voor burgers 17
3.4.1 Landbouw 19
3.4.2 Biodiversiteit 20
3.4.3 Duurzame ontwikkeling in Europa 21
3.4.4 Een democratischer Europa 22
3.4.5 Europese samenwerking 23
3.4.6 Europese welvaart en stabiliteit 24
3.4.7 Sociale bescherming 24
3.4.8 Immigratie 25
3.5 Belangrijke zorgen van burgers 25
3.6 Terugkomende en innovatieve voorstellen 27
3.7 Evaluatie van de burgerconsultaties 29

1 Samenvatting rapport

Inleiding

In oktober 2018 werd een vijftal burgerdialogen georganiseerd over de toekomst van Europa. De dialogen vonden plaats in vijf Nederlandse steden (Groningen, Leeuwarden, Amsterdam, Maastricht en Breda). Tijdens de informele Europese Raad op 23 februari 2018 is door lidstaten besloten uitvoering te geven aan het oorspronkelijk Franse initiatief om maatschappelijke consultaties te organiseren betreft de toekomst van de Europese Unie. Tijdens de burgerconsultaties in Nederland is samen met burgers uitvoerig gesproken over wat zij belangrijke en minder belangrijke thema's voor de EU vinden, wat hun zorgen zijn en welke uitdagingen zij zien voor Europa nu en in de toekomst. De uitkomsten van deze burgerconsultaties zullen dienen als input vanuit de burgers voor de besprekingen tijdens de Europese Raad op 13 december 2018 en als een van de bronnen van input voor de discussie over de toekomst van Europa tijdens de informele Europese Raad in Sibiu in mei 2019. De Europese Commissie stelt najaar 2019 een nieuwe beleidsagenda op voor de komende vijf jaar en neemt daarin de uitkomsten van de burgerconsultaties mee.

Methodologische aanpak

Het Verwey-Jonker Instituut heeft samen met Netwerk Democratie in totaal 90 burgers weten te werven die deelgenomen hebben aan de burgerconsultaties in de vijf steden (regio's). Dit is gelukt door het raadplegen van bestaande netwerken, lokale partners, samenwerkingspartners en actieve communicatie via eigen websites, nieuwsbrieven en social media. Ondanks het geringe tijdsbestek waarin lokale burgers konden worden geworven zijn in totaal vijf succesvolle burgerdialogen georganiseerd in het land.

De opzet van de dialooggesprekken in de steden (regio's) was overal hetzelfde. Deelnemers werden tijdens het plenaire deel geïnformeerd over het doel en de opzet van de avond. Er was een inspirerende spreker om de Europese ontwikkelingen in de regio kort toe te lichten en de deelnemers deden via hun telefoon gezamenlijk mee aan een aantal poll-vragen waarmee urgentie kon worden gegeven aan specifieke onderwerpen. Naar aanleiding van deze uitkomsten gingen deelnemers vervolgens uiteen om aan tafels met 8-10 personen over gekozen thema's door te praten onder begeleiding van een moderator.

De uitkomsten op hoofdlijnen

Tijdens de bijeenkomsten in de vijf verschillende regio's zijn er overeenkomstige, maar ook verschillende thema's gekozen om over door te praten. Burgers ervoeren de bijeenkomsten als positief en uitte de wens vaker face-to-face geconsulteerd te worden om zo actief mee te denken over waar de Europese Unie zich mee bezig moet houden. Als vorm van feedback zouden deelnemende burgers het zinvol vinden om een terugkoppeling te ontvangen van de Europese Commissie.

Gemeenschappelijke identiteit en daadkracht

In grote lijnen zien deelnemende burgers dat Europa op een aantal aspecten daadkrachtig weet op te treden. Burgers benoemen de gedeelde munteenheid, vrij verkeer van personen en de afschaffing van de roamingkosten in de EU. Aan de ander kant hebben burgers de indruk dat er een gebrek is aan een gemeenschappelijke identiteit en er daardoor minder daadkrachtig wordt opgetreden wanneer het gaat om de meer complexe thema's zoals duurzame ontwikkeling, immigratie en een democratischer Europa. Op deze thema's mist een uniform beleid, volgens deelnemers. Tegelijkertijd maken burgers zich nu meer zorgen door de Brexit en plaatsen zij vraagtekens bij de gemeenschappelijkheid binnen Europa. Burgers laten merken dat zij oplossingen zien voorbij het niveau van de natiestaat en zij vinden dat de Europese

Unie dit zou moeten faciliteren door nieuwe (en bestaande) initiatieven op regionaal en stedelijk/lokaal niveau financieel en wettelijk te ondersteunen.

Democratische vertegenwoordiging
Deelnemers ervaren een afstand tot wat er zich in Brussel afspeelt, onder andere door het hoge abstractieniveau waarop kwesties besproken worden. Zij geven aan zich vaak niet vertegenwoordigd te voelen binnen Europa. Maar ook het referendum als middel om complexe vraagstukken terug te brengen tot ja-nee suggesties riep veel discussie op. Deelnemers vinden het wenselijker om te kijken naar vernieuwende vormen van participatieve democratie.

De markt en de Europese Unie
Over de afnemende collectieve organisatie van burgers en daar tegenover de goed georganiseerde bedrijfslobby spraken burgers hun zorgen uit. Bedrijven weten marktgerichte belangen op de voorgrond te plaatsen, terwijl de stem van de burger steeds meer op de achtergrond lijkt te raken. Ook constateren zij dat de industrie en bedrijven een sterke positie hebben binnen de Unie. Dit wordt weerspiegeld door de marktgerichte en commerciële belangen die voorop staan. Met name de belangen die spelen rondom het thema duurzame ontwikkeling maken dit zichtbaar. Geopperd wordt dat burgers zich op collectief niveau meer zouden moeten organiseren om draagvlak onder burgers voor de EU te versterken.

Verbinden en kennisdeling
De Europese Unie zou er verstandig aan doen kennisnetwerken te organiseren waar kennis wordt ontwikkeld en gedeeld, aangevuld met onafhankelijk onderzoek. Door mensen hierbij direct te betrekken kan er meer rekening worden gehouden met regionale verschillen, ecologisch en cultureel. Zo kan het beleid met betrokkenen van onderop beter geïmplementeerd worden, vindt men. Anders gezegd, burgers verwachten een actievere rol van de EU op dit terrein.

Belangrijke thema's voor burgers
Uit de burgerdialogen in de vijf steden(regio's) zijn telkens een aantal thema's aan tafels besproken. De volgende thema's zijn verdiepend aan bod gekomen: landbouw en biodiversiteit, duurzame ontwikkeling, een democratischer Europa, Europese samenwerking, Europese welvaart en stabiliteit, sociale bescherming en immigratie. Burgers gaven aan waarom zij een thema belangrijk vonden en waarom zij meer inzet van de EU verwachten. De thema's laten zich als volgt kort samenvatten.

- ***Landbouw en biodiversiteit***: Deelnemers vinden het belangrijk dat er op een duurzame manier voedsel wordt geproduceerd, met oog voor natuur en milieu. Zij constateren dat landbouw om een vernieuwde aanpak vraagt en de productie afgeremd moet worden ten behoeve van de biodiversiteit. Er hangen complexe vraagstukken samen met deze thema's en dat vraagt om meer bemoeienis van de EU dan enkel wetgeving en regulering.
- ***Duurzame ontwikkeling***: Deelnemers zien milieu en klimaat als een urgent thema en regels mogen strakker nageleefd worden, zoals het terugbrengen van afval en plastic. Terugkerend onderwerp is duurzame mobiliteit verbeteren en stimuleren en goedkoop vliegen binnen Europa terugbrengen. De EU moet een lange termijnvisie ontwikkelen op milieuaspecten en problemen die er zijn beter agenderen zodat het bijdraagt aan gezamenlijke, grensoverschrijdende oplossingen.
- ***Een democratischer Europa***: Participatieve democratie mag nog meer gestimuleerd worden, vinden deelnemende burgers. Zij menen dat er mogelijkheden moeten worden geboden om meer betrokken te raken bij besluitvorming en dat zij vaker (dan 1 keer in de 4

jaar) geraadpleegd zouden moeten worden. Deelnemers hebben te weinig inzicht in de werking van de Europese instituties en ervaren een gat tussen praten en doen bij politici. Dit vraagt om meer transparantie en accountability, vinden sommigen. Daarbij moet de Europese Unie op zoek gaan naar methoden waarmee het vertrouwen van burgers in de besluitvormingsprocessen hersteld kan worden en betrokkenheid vergroot wordt.

- ***Europese samenwerking***: Volgens de deelnemers is de EU niet doordrongen van het feit dat Europa een steeds kleiner aandeel vormt van de wereldbevolking en dat dit consequenties kan hebben voor de toekomst. Deelnemende burgers zouden graag zien dat de EU duidelijkere geopolitieke keuzes maakt en deze ook uitdraagt. Het belang van samenwerking in de EU lijkt soms naar de achtergrond te verschuiven op het moment dat politici zich negatief uitlaten over andere EU-lidstaten. Dit tast de geloofwaardigheid van politici aan. Dit vinden burgers niet wenselijk.
- ***Europese welvaart en stabiliteit:*** Deelnemende burgers vinden dit een belangrijk thema, omdat zij zich afvragen hoe Europa zich verhoudt tot internationale (buiten EU) politieke besluiten die gemaakt worden. Daar mag Europa zich duidelijker in profileren. Verder vinden burgers dat het gebrek aan eenheid en de opkomst van 'social media' direct en indirect invloed heeft op de stabiliteit. Hierbij spelen zowel 'de waan van de dag' als de mogelijkheid tot manipulatie en internationale inmenging een rol. De EU mag zich meer als een voorbeeld voor de rest van de wereld presenteren.
- ***Sociale bescherming***: Deelnemers spraken over verschillende aspecten die te maken hebben met dit thema en het belang om te blijven werken aan het welvaartsniveau van alle EU-lidstaten zodat dit meer gelijkwaardig wordt en er wordt gedacht aan een Europees minimum inkomen. EU moet aandacht hebben voor situaties waarin bijvoorbeeld Poolse arbeiders gebruik maken van het sociale vangnet van Nederland. Maar participanten menen ook dat Europa onderscheidend is op solidariteit en dat dit ook belangrijk is om uit te dragen.
- ***Immigratie:*** Deelnemende burgers missen een gezamenlijke aanpak voor de grote problemen en scheve situaties die ontstaan door de keuzes die de EU maakt ten aanzien van immigratie. Ze zien asielzoekers/vluchtelingen die geen medische zorg krijgen, falend beleid en akkoorden die niet nageleefd worden. Burgers schamen zich voor de situatie en zien het als een urgentie dat de EU beleid ontwikkelt ten aanzien van migratie dat aansluit bij universele verdragen rondom mensenrechten. Nu hangt het te veel af van nationaal beleid waardoor er inefficiënt wordt opgetreden en er veel ongelijkheid ontstaat.

Belangrijke zorgen van burgers

Naar aanleiding van de besproken thema's werd de deelnemers tevens gevraagd waar zij zich echt zorgen over maken. De grootste zorgen geuit ten aanzien van landbouw en biodiversiteit hebben betrekking op de manier van produceren. Burgers maken zich zorgen omdat ze zien dat er te weinig aandacht is voor de keten als een samenhangend geheel. Wanneer het gaat om duurzame ontwikkeling uiten burgers zorgen over zaken als stijgend waterpeil, luchtkwaliteit en klimaatproblemen. Burgers hebben het idee dat er teveel aandacht gaat naar andere thema's dan naar klimaat, terwijl dat urgentie heeft. Als burgers met elkaar spreken over een democratischer Europa, dan tonen zij zorgen ten aanzien van de geloofwaardigheid van sommige politici en de belangenverstrengeling met bedrijven. Het thema Europese samenwerking en sociale bescherming roepen zorgen op die te maken hebben met het mogelijk uithollen van het Nederlandse sociale vangnet waar EU-burgers uit andere lidstaten ook gebruik van kunnen maken. Op het thema Europese welvaart en stabiliteit komen zorgen naar boven ten aanzien van mondiale vraagstukken en de internationale politiek. Tot slot maken burgers zich zorgen over de schrijnende problemen die zich voordoen rondom het thema immigratie.

Evaluatie van de burgerconsultaties

Terugblikkend op de ervaringen van burgers tijdens de vijf bijeenkomsten per stad (regio) hoorden we een aantal kritische geluiden en twijfels ten aanzien van de representativiteit van de dialogen. Er was inderdaad sprake van een korte inschrijftijd en vooral betrokken burgers kwamen op de bijeenkomsten af. Door de organisaties is veel moeite gedaan om breed te werven en aandacht te hebben voor verschillen op sekse, leeftijd, opleiding, etniciteit en arbeidsparticipatie. We kunnen stellen dat de regionale spreiding van de bijeenkomsten heeft bijgedragen aan deelnemende burgers met hele verschillende achtergronden. De dialogen waren constructief en de deelnemers namen hier met grote interesse en betrokkenheid aan deel. Voor burgers zijn deze dialogen een goed middel om hen directer bij Europa en de toekomst van Europa te betrekken.

2 Executive summary

Introduction

In October this year, civic dialogues were held on Europe's future. These dialogues took place in five Dutch cities (Groningen, Leeuwarden, Amsterdam, Maastricht and Breda). During the informal European Council on 23 February 2018, the member states decided to implement the French initiative to organize citizen consultations on the future of the European Union. During the civic consultations in the Netherlands, citizens have been consulted extensively about the topics they consider important and less important for the EU, their concerns and the challenges they perceive to exist for Europe in the present and the future. The results of these civic consultations will serve as input from European citizens for the European Council session on 13 December 2018, as well as one of the input sources for the discussion on Europe's future during the informal European Council session in Sibiu, in May 2019. In the fall of 2019, the European Commission will draw up its new policy agenda for the next five years and will include the outcomes of the civic consultations.

Methodology

In cooperation with the Democracy Network, the Verwey-Jonker Institute has managed to recruit a total of ninety citizens, who have taken part in the civic consultations in the five cities (regions). We have succeeded in this recruitment through the consultation of existing networks, local partners, cooperation partners, and active communication through our own websites, newsletters and social media. Despite the limited timeframe for recruiting local citizens, we have organized a total of five successful civic dialogues throughout the country. The set-up of the dialogue meetings in the cities (regions) was the same everywhere. During the plenary part, the participants were informed about the goal and set-up of the evening. Each time there was an inspiring speaker, who briefly explained the European developments in the region, and the participants jointly answered a number of poll questions via their mobile phones. Based on the outcomes of these questions, the participants split up to talk further at tables of eight to ten people about chosen themes, under the guidance of a moderator.

Main outcomes

During the meetings in the five different regions, similar as well as different themes were chosen for further discussion. Citizens perceived the meetings as positive and expressed the desire to be consulted face-to-face more often, which would enable them to actively help figure out which topics the European Union should deal with. Citizens would consider it useful to receive feedback from the European Commission.

Collective identity and decisiveness

Generally, citizens saw that Europe manages to be decisive with regard to a number of aspects. They identified the shared currency, the free traffic of persons and the abolition of roaming costs within the EU. On the other hand, citizens were under the impression that a collective identity is lacking, which causes a less decisive performance regarding more complex themes such as sustainable development, immigration and a more democratic Europe. According to citizens, for these topics a uniform policy is lacking. At the same time, citizens now are more concerned about Brexit and they question the communality within Europe. Citizens let on that they see solutions beyond the level of the nation state. They thought that the European Union should facilitate such a development by providing financial and legal support to new (and existing) initiatives on the regional and municipal/local levels.

Democratic representation

Citizens perceived a distance to what happens in Brussels, among other things caused by the high abstraction level of what is going on. Citizens indicated that they do not feel represented within Europe. The referendum as a means to reduce complex issues to yes-no answers generated a lot of discussion. Citizens thought it more advisable to look at new forms of participatory democracy.

The market and the European Union
Citizens expressed their concern about the decline of collective civic organizations and about the corporate lobby. Companies succeed in placing market-oriented interest in the foreground, while the voice of the citizen increasingly seems to disappear into the background. They also noted that industry and companies occupy a strong position within the Union. This is reflected in the prominent position of market-oriented and commercial interests. This is made visible by the interests at play with respect to the theme of sustainable development. It was suggested that, at the collective level, citizens should organize themselves more in order to strengthen support for the EU among citizens.

Connecting and knowledge sharing
It would be useful for the European Union to organize knowledge networks where knowledge is shared and developed, supplemented by independent research. By directly involving people, it will be possible to take more notice of regional differences of an ecological and cultural nature. Citizens thought this will improve the way in which policy is implemented in cooperation with those involved, from the bottom up. In other words, citizens expect the EU to play a more active role in this field.

Main thematics
During each of the civic dialogues in the five cities (regions), a number of topics were discussed at separate tables. The following themes were discussed in-depth: agriculture and biodiversity; sustainable development; a more democratic Europe; European cooperation; European welfare and stability; social protection and immigration. Citizens indicated why they considered a topic to be important and why they expected a greater effort from the EU. The themes can be summarized as follows:

- ***Agriculture and biodiversity***: Citizens thought it is important that food is produced in a sustainable way, with an eye for nature and the environment. Citizens observed that agriculture is in need of a renewed approach, and that production needs to be slowed down for the benefit of biodiversity. These themes are linked to complex issues, which asks for a greater involvement from the EU than legislation and regulation alone.
- ***Sustainable development***: Citizens looked upon the environment and climate as urgent topics. Regulations should be observed more strictly, for instance in relation to the reduction of waste and plastics. The EU should develop a long-term vision on existing environmental aspects and put problems on the agenda more efficiently, thus contributing to collective, transnational solutions.
- ***A more democratic Europe***: Citizens would like to see still more stimulation of participatory democracy, since they see a growing gap between talking and acting when it comes to decision-making. Citizens have too little insight into the workings of European institutions. Some thought this asks for more transparency. In addition, the European Union should look for methods with which it can restore its citizens' trust in the decision-making processes.
- ***European cooperation***: According to citizens, the EU is unaware of the fact that Europe constitutes an ever smaller part of the world population, which may have consequences

for the future. Citizens would like to see the EU making clearer geopolitical choices and conveying these choices as well. The importance of cooperation in the EU sometimes seems to disappear into the background, when politicians utter negative comments about other EU member states. This undermines the credibility of politicians, which is undesirable to citizens.

- ***European welfare and stability:*** Citizens considered this to be an important topic because they wonder how Europe relates to political decisions made internationally. Furthermore, citizens were of the opinion that the lack of unity and the rise of 'social media' influences stability both directly and indirectly. In their view, Europe should promote itself as an example to the rest of the world.
- ***Social protection***: Citizens discussed various aspects related to this theme and the importance of keeping up the work on the level of welfare in all EU-member states, equalizing it. The EU should pay attention, for instance, to the situation of Polish workers who make use of the social safety net in the Netherlands.
- ***Immigration:*** Citizens missed a joint approach to deal with the big problems and lopsided situations caused by the choices the EU-made about immigration. They see asylum seekers/refugees who do not receive medical care, failing policy and agreements that are not upheld. Citizens were ashamed about the situation and considered it urgent that the EU develops a policy about migration in line with universal agreements regarding human rights. Now, too much depends on national policy, which results in inefficient action and generates a lot of inequality.

Main concerns

Based on the topics discussed, we have also asked citizens what really worries them. The main concerns expressed with respect to agriculture and biodiversity related to the manner of production. Citizens were worried because they see that too little attention is paid to the complete chain surrounding it. With regard to sustainable development, citizens were concerned about the rising water level, air quality and climate issues. Citizens had the idea that too much attention is paid to topics other than the climate, just when paying attention is needed. When citizens talked to each other, they showed concern about the credibility of some politicians and the conflict of interests with companies. The topics of European cooperation and social protection gave rise to concerns related to the possible eroding of the Dutch social safety net, because EU citizens from other member states make use of it. The topic of European welfare and stability brought to the surface concerns about global issues and international politics. Finally, citizens worried about the harrowing problems occurring in relation to the topic of immigration.

Evaluation of the experience

Looking back on the experiences of citizens during the five meetings for each city (region), we heard a number of critical comments and doubts regarding representativeness. The time to apply was indeed short, and the meetings mainly attracted already engaged citizens. The organizations put much effort into a wide recruitment and paid attention to differences regarding gender, age, education, ethnicity and labour participation. We can argue that the regional distribution has contributed to the participation of citizens with widely differing backgrounds. The dialogues were constructive, and the participants took part in them with great interest and engagement. For citizens, these dialogues constitute a sound means to involve them more directly in Europe and its future.

3 Burgerdialogen in Nederland

3.1 Inleiding

Wat zijn volgens burgers de belangrijkste thema's voor Europa en welke wensen hebben ze hieromtrent? Waarom verwachten ze hierop meer inzet van de Europese Unie? Waarover maken die burgers zich zorgen? Welke activiteiten stellen burgers voor om samenwerking, innovatie en wetgeving rondom deze thema's op Europees niveau te verbeteren? Welke beslissingen op bepaalde terreinen maakt de burger trots om Europeaan te zijn? Voelt de burger zich op het gekozen thema vertegenwoordigd op het Europese niveau en voelt hij/zij zich vertegenwoordigd? Waar liggen voor burgers de grootste uitdagingen en waar zou de Europese Unie zich juist niet mee bezig moeten houden op de specifieke thema's? Kortom, wat voor Europa hebben Nederlandse burgers voor ogen en hoe moet de Europese Unie volgens de deelnemers in de toekomst georganiseerd worden? Om op deze vragen een antwoord te geven heeft het ministerie van Binnenlandse Zaken & Koninkrijksrelaties (BZK) de opdracht gegeven burgerconsultaties over de toekomst van Europa te organiseren. Net als in de andere lidstaten van de Europese Unie zijn ook in Nederland deze burgerconsultaties georganiseerd. De resultaten van de consultaties worden bij de Europese Raad op 13 december besproken en vormt input voor de discussie over de toekomst van Europa tijdens de informele Europese Raad in Sibiu op 9 mei. De Europese Commissie stelt najaar 2019 een nieuwe beleidsagenda op voor de komende vijf jaar en neemt daarin de uitkomsten van de burgerconsultaties mee. De Europese Commissie heeft zelf ook consultaties uitgevoerd.

Het *Verwey-Jonker Instituut* is een Nederlands onderzoeksinstituut dat onderzoek doet naar maatschappelijke vraagstukken. In het verleden heeft het Verwey-Jonker Instituut diverse consultatierondes, rondetafelgesprekken en focusgroepen georganiseerd en daarin burgers maar ook bestuurders, beleidsmakers en wetenschappers met elkaar verbonden. *Netwerk Democratie* is een jonge organisatie (opgericht in 2011) die zich inzet voor een veerkrachtige democratie waarin burgers meer betrokken zijn en actief bijdragen en verkent (innovatieve) methoden om dit tot stand te brengen. Netwerk Democratie organiseert eveneens regelmatig consultatierondes met burgers en bijeenkomsten waarin het met burgers in gesprek gaat over de toekomst van Europa. Rond het thema de Toekomst van Europa hebben het Verwey-Jonker Instituut en Netwerk Democratie tezamen de afgelopen weken een vijftal burgerdialogen georganiseerd. Het doel van elk van deze bijeenkomsten was om onder Nederlandse burgers prioriteiten te identificeren waar de Europese Unie zich de komende vijf tot tien jaar op zou moeten richten, vast te stellen op welke onderwerpen burgers meer inzet van de EU verwachten en op welke onderwerpen juist minder. In samenwerking met lokale partners in Nederland vonden in oktober 2018 vijf burgerdialogen over de toekomst van Europa plaats.

3.2 Methodologische aanpak van de burgerconsultaties

Bijeenkomsten burgerconsultaties; verantwoording van de werving

Allereerst zijn er vijf regio's geselecteerd, landelijk verspreid, waar de burgerdialogen over Europa konden worden gehouden. Om de burgerconsultatie in ieder geval regionale representativiteit te geven is door de uitvoerende organisaties gekozen voor deze aanpak. Uiteindelijk konden de bijeenkomsten in de volgende steden plaatsvinden:

- Groningen, dinsdagavond 9 oktober 2018
- Leeuwarden, maandagavond 15 oktober 2018
- Amsterdam, woensdagavond 17 oktober 2018
- Maastricht, vrijdagmiddag 19 oktober 2018
- Breda, dinsdagavond 23 oktober 2018

Op basis van het bestaande netwerk van de organiserende partijen, in samenwerking met de lokale partners en op basis van een kortstondige wervingsactie konden relatief snel deelnemers voor de burgerconsultaties worden geworven. Daarbij moeten we de kanttekening plaatsen dat de organiserende partijen in een zeer gering tijdsbestek deelnemers moesten werven voor de consultaties. In totaal hebben 90 Nederlandse burgers uit de verschillende regio's deelgenomen aan deze consultatie over de toekomst van Europa. De *no-show* van deelnemers die zich hadden aangemeld lag ongeveer op een derde van het totale aantal aanmeldingen. Een uitzondering hierbij vormde Amsterdam waarbij het no-show percentage 75% bedroeg.
In de regio's konden in relatief korte tijd op lokaal niveau partners en netwerken worden ingezet voor de werving van deelnemers in elke regio. Om een hoge en brede representativiteit van de deelnemende burgers te verkrijgen, werd er per regio samengewerkt met verschillende actieve burgers, lokale partnerorganisaties en netwerken. De keuze voor deze vijf gemeenten (regio's) is gebaseerd op landelijke spreiding, grote en kleinere gemeenten, stad en platteland, diverse samenstelling van de betrokken groepen en mogelijkheden die daar lokaal bestaan om burgers te mobiliseren. Zo konden binnen een zeer beperkte implementatietijd een vijftal succesvolle lokale burgerdialogen worden gehouden.

Voorbereiding en verantwoording format bijeenkomsten
In de korte voorbereidingstijd werd ook een verkennende documentstudie uitgevoerd op het huidige debat van burgers over de toekomst van Europa. Per regio werd gezocht naar aanvullende bijzonderheden om mee te nemen in de lokale discussies. Met deze informatie werd het inhoudelijke programma van de bijeenkomsten verder voorbereid en de gespreksleidraad voor de consultatie gemaakt.

Voor elke bijeenkomst werden burgers uitgenodigd om aan de dialoog deel te nemen. Daarvoor werd een korte en pakkende programmatekst gemaakt met daarin de oproep en het doel van de burgerconsultatie en de deelvragen die op de bijeenkomst besproken zouden worden. Deze informatie werd samen met informatie over de locatie en het tijdstip via verschillende websites en social media verspreid. Iedere aanmelding werd bevestigd en iedere deelnemer ontving relevante achtergrondinformatie waarmee hij of zij zich kon voorbereiden op het gesprek. In elke gespreksronde tafels werd zoveel mogelijk een open 'Socratische' gespreksmethode gehanteerd. Deze methode wordt al sinds jaar en dag gebruikt bij de Dag van de Dialoog, waarbij verspreid over Nederland mensen met elkaar in gesprek gaan over onderwerpen die hun aangaan. Dit betekende onder andere dat de voorzitter de volgende uitgangspunten in acht nam: *"Laat de ander zijn/haar verhaal vertellen; zet daar niet gelijk een verhaal tegenover; behandel elkaar met respect; spreek vanuit jezelf ('ik vind' i.p.v. 'men zegt'); vraag toelichting als er alleen maar algemeenheden op tafel komen; stel oordelen uit en onderzoek ze; sta stiltes toe als mensen even willen nadenken."*

Er is gekozen voor een algemene opzet van elk van de vijf burgerconsultaties in de regio's. De deelnemers werden geïnformeerd over het doel en de opzet van de dialogen en er werd gezorgd voor een plenair, inspirerende spreker die de voorgestelde gesprekthema's van de regio kort kon inleiden. Voor dit format is gekozen om de bijeenkomst aantrekkelijk te maken voor burgers om op een vrije avond te komen praten over de toekomst van Europa. Vervolgens werden op elke bijeenkomst de deelnemers (respondenten) per telefoon-app uitgenodigd om vijf belangrijkste thema's te prioriteren en vijf thema's die zij van minder relevantie achten. Ook werd gevraagd of zij nog nieuwe thema's wilde inbrengen die avond. Deze resultaten werden meteen op het scherm vertoond. Daarna gingen de deelnemers uiteen in meerdere ronde tafelgroepen, elk van zo'n acht tot maximaal tien personen. Aan elke tafel

werd over de twee geprioriteerde onderwerpen doorgepraat, opgedeeld in twee gesprekken. De discussies werden door vertegenwoordigers van het Verwey-Jonker Instituut en Netwerk Democratie geleid. De gesprekken per thema volgden een vaste dialoogmethodiek met onderstaande vragen:

1. Waarom is dit thema voor jullie belangrijk in de komende vijf tot tien jaar?
2. Waarom verwachten jullie hierop meer inzet van de EU? wat zijn jullie wensen rondom dit thema?
3. Wat zijn jullie grootste zorgen rondom dit thema?
4. Welke activiteiten zou u voorstellen om de samenwerking/innovatie/wetgeving rondom dit thema te verbeteren?
5. Wat voor beslissingen binnen dit thema zouden u trots maken om Europeaan te zijn?
6. a) In hoeverre voelt u zich rond dit thema vertegenwoordigd op Europees niveau? b) Voelt u zich in het algemeen gerepresenteerd op EU-niveau?
7. Wat ziet u als de grootste uitdaging waar Europa (binnen dit thema) voor staat?

De burgers mochten zelf kiezen bij welke tafel ze aanschoven. De voorzitters hadden de taak dat eenieder de gelegenheid kreeg zijn of haar mening over een thema te vertellen en de dialoog 'democratisch' aan te sturen. In de tweede ronde werd er met de deelnemers van thema gewisseld. Per thema moest in ieder geval duidelijk worden hoe men over Europa in relatie tot het thema dacht, welke behoeften en zorgen men voorziet en welke verwachtingen men van Europa in de toekomst heeft.
Elke bijeenkomst is geleid door een ervaren moderator met de nodige achtergrondkennis en ervaring met de open dialoogmethode. De moderator startte iedere dialoog met een welkomstwoord, hij of zij legde het doel van de burgerconsultatie voor de Europese Commissie nog eens uit en lichtte de opzet van de dialoog toe. De moderator wees aan het begin van iedere discussie nogmaals op de uitgangspunten voor een goede dialoog. Het gesprek is (anoniem) volledig uitgeschreven en later in het voorgestelde template ingevoerd.

Strategie werving
Om op een goede en toegankelijke manier lokale burgers te betrekken bij de dialogen is er nauw samengewerkt met lokale partners. Hierbij heeft Netwerk Democratie gebruikt gemaakt van haar bestaande netwerk van samenwerkingspartners waaronder gemeenten, bibliotheken en burgerplatformen. Door deze samenwerkingen was het mogelijk om lokale communicatiekanalen in te zetten en lokaal eigenaarschap te vormen over de bijeenkomst. Naast de lokaal uit gezette communicatie hebben Netwerk Democratie en het Verwey-Jonker Intituut alle bijeenkomsten actief gecommuniceerd via hun eigen websites, nieuwsbrieven en sociale media. Hieronder volgt een kort overzicht hoe de werving per dialoog lokaal heeft plaatsgevonden om zoveel mogelijk verschillende doelgroepen te betrekken.

<u>Groningen</u>
In Groningen werd er samengewerkt met Gemeente Groningen, Europe Direct Groningen en het Groninger Forum. Als objectief orgaan bereikt de communicatie van de gemeente brede groepen bewoners in verschillende buurten. De gemeente deelde de uitnodiging voor de EU-dialoog in de stadsagenda en via haar sociale mediakanalen. Op Facebook heeft de gemeente Groningen 27.119 volgers en op Twitter 12.307 volgers.
Een andere lokale partner was het Groninger Forum. Het Groninger Forum bestaat uit acht locaties: een bioscoop en zeven openbare bibliotheken in verschillende wijken. Het Groninger Forum deelde de uitnodiging in de evenementenkalender op de website en via sociale mediakanalen. Als locatie voor de dialoog werd de centrale openbare bibliotheek van het Groninger Forum gekozen, omdat dit een herkenbare en toegankelijke openbare ruimte is

voor alle inwoners.
Naast de communicatie via lokale partners heeft Netwerk Democratie actief contact opgenomen met verschillende vertegenwoordigende instanties. Om jongeren aan te trekken, werden vijf verschillende afdelingen van de Rijksuniversiteit Groningen en een hogeschool benaderd om de uitnodiging met hun studenten te delen. Ook werden verschillende jongerenbewegingen en drie politieke jongerenpartijen uitgenodigd om deel te nemen en de uitnodiging te delen met hun leden. Om oudere inwoners van de stad te bereiken, werd contact opgenomen met oudere verenigingen en met de plaatselijke politieke partij voor ouderen. Om een breder publiek te bereiken, werden alle andere grote politieke partijen gevraagd om de uitnodiging te delen, evenals onafhankelijke actiegroepen, zoals een lobbygroep voor de rechten van bewoners met aardbevingsschade, wat een hot topic is voor veel verschillende Groningers.

Leeuwarden
In Leeuwarden koppelde het team het overkoepelende thema van de EU-dialoog aan de lokale interesse voor 'Natuur en landbouw' om op die wijze stakeholders en groepen te bereiken die vaak ondervertegenwoordigd zijn in dit soort burgerconsultaties. Een lokale contactpersoon die verbonden is met de gemeente, het Culturele Hoofdstad van Europa programma en met tientallen maatschappelijke organisaties, burgerinitiatieven en boeren, heeft geholpen om de uitnodiging via lokale platformen met een groter publiek te delen. Als gevolg daarvan werd de uitnodiging gepresenteerd in verschillende nieuwsbrieven en sociale media van natuur- en landbouwgerichte organisaties en belangengroepen. Ook werden verschillende lokale media gecontacteerd. In de aanloop naar het evenement vond een interview in samenwerking met de lokale omroep Actief Media een interview plaats over de EU-dialoog op de locatie van ‘Places of Hope’. Het resulterende artikel en de video verschenen in de wekelijkse krant met een oplage van meer dan 100.000 kopieën, een online evenementenkalender en nieuwsberichten op Facebook. Ook stond de uitnodiging op de website van Places of Hope dat een onderdeel is van de kunsttentoonstelling van het Culturele Hoofdstad van Europa programma en tevens de locatie van de EU-dialoog. De uitnodiging werd ook gedeeld op de website, nieuwsbrief en sociale media van de Friese Milieufederatie, een overkoepelende organisatie van verschillende natuur- en milieuorganisaties. Om jongeren uit te nodigen, nam Netwerk Democratie contact op met dertien verschillende lokale studieprogramma's, de NHL Stenden hogeschool en de Thorbecke Academy. Ook werden drie jeugdbewegingen gevraagd om de uitnodiging met hun leden te delen.

Amsterdam
De EU-dialoog in Amsterdam vond plaats in de Modestraat, een Broedplaats in het noorden van Amsterdam. Als Broedplaats functioneert de Modestraat als een plek voor de buurt met ruimtes voor lokale kunstenaars, een koffiebar, een kapper en een tweedehands ruilwinkel. Ook worden er wekelijkse lessen en creatieve workshops gegeven voor zowel jongeren als volwassenen. De Modestraat heeft actief meegeholpen om omwonenden voor de EU-dialoog uit te nodigen. Ook Stadsdeel Noord, het noordelijke stadsdeel van de gemeente, deelde de uitnodiging. Verder werd de uitnodiging uitgezet door twaalf lokale 'gebiedsmakelaars', vier verschillende lokale buurcentra, een lokale sociale hulpdienst, een vereniging van huurders, een bedrijfsvereniging, maatschappelijke organisaties, meerdere jeugdcentra en een jongerenvereniging. Netwerk Democratie nam ook contact op met verschillende opleidingen en studentenverenigingen. Ook het initiatief 'Buro EU' communiceerde het evenement en nodigde de inwoners Amsterdam Noord uit die het initiatief in april 2018 op straat, winkelcentra, verzorgingstehuizen en bibliotheken heeft geïnterviewd over hun mening over Europa.

Maastricht

In Maastricht werkte het team samen met de centrale openbare bibliotheek, Europe Direct Maastricht en de lokale afdeling van de Jonge Europese Federalisten (JEF). Deze organisaties speelden een actieve rol om de uitnodiging op hun websites, nieuwsbrieven, sociale media en flyers op verschillende openbare locaties te delen. In de centrale bibliotheek was de uitnodiging voor de EU-dialoog te zien in de evenementenkalender in de liften en in de narrowcasting op de televisieschermen. De organisatie van JEF heeft actief contact opgenomen met studentenverenigingen, opleiding programmacoördinatoren, jongerenbewegingen en migrantengroepen. Ook via een Facebook-evenement werden meer dan 134 mensen en vertegenwoordigers uitgenodigd. Verschillende lokale media werden gevraagd om het evenement te delen en er werden twintig buurtcentra gecontacteerd. Daarnaast deelden belangengroepen van burgers over energie, grensoverschrijdende samenwerking, Europese kwesties en religieuze groeperingen zoals de plaatselijke moskee de uitnodiging aan hun leden. Tot slot werd de uitnodiging actief gedeeld door de Universiteit van Maastricht en het programma 'Working on Europe', een vervolg op de grote Europe Calling, die het Verdrag van Maastricht vierde en een workshop organiseerde over de toekomst van Europa.

Breda

In Breda is er samengewerkt met Gemeente Breda. De gemeente deelde de uitnodiging via haar communicatiekanalen met meer dan 28.000 volgers op Facebook en 15.000 op Twitter. De gemeente deelde de uitnodiging ook met de gemeenteraad, de wijkteams en contacten bij de hogeschool. Daarnaast stuurde Netwerk Democratie een persbericht naar 53 verschillende lokale en regionale perscontacten. De breed gelezen HB Nieuws en de persgroep BN De Stem Breda publiceerden de uitnodiging voor de dialoog in hun gedrukte en online-krant. Verder werd de uitnodiging gedeeld met een multiculturele ontmoetingsplek, een zorgdienst, een vreedzame communicatie-initiatief, een informatiecentrum voor de wijk, een centrum voor maatschappelijke ondersteuning, een vaardighedencoöperatie, meerdere gemeenschapscentra, een interculturele leefgemeenschap, een overkoepelende organisatie voor verenigingen, een zorgcentrum, een ouderencentrum, Netherlands Business Academy, de faculteit militaire wetenschappen, twee moskeeën, islamitisch jeugdcentrum, verschillende musea, drie participatieplatforms van de stad Breda en VluchtelingenWerk. Ook is bij een zeer divers netwerk van welzijnsinstellingen in Breda en omgeving de uitnodiging uitgezet. Twintig stichtingen in Breda en omgeving die vallen onder het Brabants Industrieel Erfgoed hebben de uitnodiging onder hun achterban verspreid.

Verantwoording van de analyse

Omdat we gewerkt hebben met een vast protocol op verschillende locaties, waren we in staat de verschillende perspectieven van burgers op Europa in kaart te brengen en de overeenkomstige thema's en argumenten voor het voetlicht te brengen. Op basis van de analyse bieden we inzicht in de opzet en verloop van de consultatierondes. Ook konden de onderzoekers op basis van de analyse de opbrengst van de dialogen op een gestructureerde wijze zichtbaar maken. De consultatiebijeenkomsten zijn op drie niveaus geanalyseerd. Het eerste niveau is de bijeenkomst zelf. Er is een uitgebreid verslag gemaakt van het plenaire gedeelte en van elke thematafel in iedere stad. Vervolgens zijn de uitkomsten van de vijf verschillende consultatierondes met elkaar vergeleken waarbij gezocht werd naar de verschillen en de overeenkomsten in de dialogen. Tot slot hebben de onderzoekers de opgedane kennis uit de documentstudie gecombineerd met de kennis die de consultatierondes hebben opgeleverd, vatten we de belangrijkste resultaten samen en maakten we korte

evaluatieve beschrijvingen van de bijeenkomsten over de toekomst van Europa vanuit het perspectief van de Nederlandse burger.

3.3 De uitkomsten op hoofdlijnen

Burgerconsultaties
Tijdens de vijf bijeenkomsten in vijf verschillende regio's in Nederland hebben we zowel overeenkomstige thema's kunnen signaleren als ook verschillen tussen de geconsulteerde burgers in Groningen, Leeuwarden, Amsterdam, Maastricht en Breda kunnen zien. Overwegend viel op dat de burgers in de steden positief waren over het feit dat zij voor de Europese Commissie face-to-face bevraagd werden op thema's die zij belangrijk vinden, waarover zij zich zorgen maken binnen de EU en of zij vernieuwende aanpakken of ideeën hebben over de Europese Unie. Deelnemers aan deze bijeenkomsten spraken vooral een duidelijke wens uit om vaker face-to-face geconsulteerd te worden om actief mee te denken over Europa en de Europese Unie. Dit initiatief zagen ze als een goed voorbeeld. Wel wordt door burgers de kanttekening geplaatst dat daarmee een actieve terugkoppeling van de Europese Unie over de resultaten gewenst is. Dit betekent niet dat dergelijke informatie in flyers of brochures gecommuniceerd moet worden, maar dat binnen de Europese Unie gezocht moet worden naar actievere manieren om feedback terug te geven aan burgers van de verschillende lidstaten en deelnemers aan de consultaties in het bijzonder.

Gemeenschappelijke identiteit en daadkracht
Over het algemeen zien de bevraagde burgers daadkracht van de Europese Unie op het zakelijke niveau zoals een gedeelde munteenheid, vrij verkeer van personen en diensten en het afschaffen van de roamingtarieven voor het bellen binnen Europa. Tegelijkertijd constateren deze burgers de complexiteit van de grotere thema's zoals duurzame ontwikkeling, immigratie en een democratischer Europa. Op deze meer abstracte thema's zien deelnemers minder gemeenschappelijke daadkracht van de Europese Unie die volgens hen ook deels in de weg wordt gezeten door het ontbreken van een gemeenschappelijke Europese identiteit. Kort na de Tweede Wereldoorlog was er volgens deze burgers een gevoelde urgentie om samen belangrijke thema's goed op de rails te krijgen en te zorgen voor daadkracht. In de huidige tijd zoeken burgers opnieuw naar wat ons in Europa verbindt en hoe we die gemeenschappelijke identiteit kunnen aanwenden voor daadkrachtige oplossingen voor de genoemde, complexe thema's. Met het aandienen van de Brexit maken deze bevraagde burgers zich ook meer zorgen over de gemeenschappelijkheid binnen Europa en wordt het mogelijk uittreden van het Verenigd Koninkrijk als een verlies beschouwd voor de Europese Unie. Zij zien een overrepresentatie van Duitsland en Frankrijk in de EU. Zij zien niet dat de grote en complexe thema's, als immigratie, duurzame ontwikkeling, solidariteit en een democratischer Europa, op het niveau van de lidstaten daadkrachtig aangepakt kunnen worden. Daarvoor is volgens hen een uniform Europees beleid nodig.
Anderzijds geloven burgers niet dat de Europese Unie ervoor moet zijn om één groot systeem af te dwingen en daar ideologische inkleuring aan te geven. Europa is een geheel van diverse waarden, die zich op verschillende schaalniveaus afspelen en gestut wordt door de Europese rechtstaat die op een actieve manier vitaal moet worden gehouden. Een opvallende uitkomst daarin was dat in meerdere bijeenkomsten werd geopperd om over het niveau van de natiestaat te kijken voor daadkrachtige oplossingen. Dat geldt vooral ten aanzien van duurzame ontwikkeling dat volgens die burgers een complexiteit kent die de landsgrenzen overschrijdt. De Europese Unie zou nog meer aan kunnen doen dan zij nu al doet, bijvoorbeeld door de INTERREG-programma's en nieuwe initiatieven op regionaal en

stedelijk/lokaal niveau financieel en wettelijk te ondersteunen. Deelnemers aan de debatten zien een positieve spin-off van de Erasmus programma's als het gaat om het delen van lokale, culturele identiteiten en wederzijds begrip binnen de Europese Unie voor verschillen tussen lidstaten. Deelnemers stellen regelmatig voor dat educatieve uitwisseling goed gaat en nog verder uitgebreid mag worden en dat opleidingsdiploma's van de afzonderlijke lidstaten beter op elkaar afgestemd zouden moeten worden.

Democratische vertegenwoordiging
Tijdens de bijeenkomsten is ook uitvoerig gepraat over hoe burgers zich vertegenwoordigd voelen door de Europese Unie. Burgers geven over het algemeen aan dat de Europese politiek zich voor hen op een hoog abstractieniveau en op afstand in Brussel afspeelt. Democratische vertegenwoordiging vinden de geraadpleegde burgers in Nederland een lastig aspect, want zij voelen dat Frankrijk en Duitsland onevenredige macht hebben om beslissingen te nemen. Tegelijkertijd hebben zij niet direct voor Macron of Merkel gekozen en voelen zij zich daarom niet democratisch vertegenwoordigd binnen Europa.
Men praat over directe en participatieve vormen van democratie zoals referenda, loting en meer burgerconsultaties. Het referendum levert kritische discussies op over het risico dat mensen die met te weinig kennis en kunde gaan beslissen over belangrijke thema's en dat wil men niet. Anderzijds kunnen referenda er wel voor zorgen dat burgers zich actiever gaan mengen in het publieke debat en zich beter verdiepen in onderwerpen waar de Europese Unie zich op richt. Over het algemeen vindt men dat de Europese Unie mag openstaan voor vernieuwende vormen van participatieve democratie zoals selectionisme. Hierbij wordt door middel van loting een aantal burgers de verantwoordelijkheid gegeven om gezamenlijk tot een plan te komen. Men noemt het voorbeeld van Ierland dat een experiment met selectionisme heeft gedaan waarbij burgers zich mochten laten adviseren door experts. Selectionisme spreekt aan omdat er wordt gekeken naar een representatieve afspiegeling van de bevolking, terwijl men die afspiegeling niet herkent in de politieke vertegenwoordiging van Den Haag of Brussel. Ook spreekt men over hoe men zich wel vertegenwoordigd kan voelen op Europees niveau. Lid worden van een pan-Europese partij wordt als mogelijke optie aangedragen, maar de meeste burgers voelen zich niet gerepresenteerd door een specifiek partijprogramma.
Democratische vertegenwoordiging op Europees niveau wordt ten slotte op bepaalde thema's zeer urgent bevonden en op andere thema's niet. De mogelijkheid om meer invloed uit te oefenen wordt in mindere mate gezocht in politieke partijen en eerder denkt men aan participatieve methoden van inspraak. Burgers noemen duurzame ontwikkeling, de algemene verordening gegevensbescherming, de verantwoording door multinationals en brandstofprijzen als thema's waarop uniform Europees beleid strakker geïmplementeerd zou mogen worden. De wens om Europees vliegverkeer terug te brengen met behulp van verhoging van brandstofprijzen en verbetering van treinverkeer in Europa komt in vrijwel alle plaatsen ter sprake. Op onderwijs en gezondheidszorg wordt die urgentie door burgers minder gevoeld.

De markt en de Europese Unie
De bedrijvenlobby is een thema dat in meerdere bijeenkomsten terugkwam en waar de burgers hun zorgen over uitspraken. Zij zien dat bedrijven heel goed in staat zijn hun belangen te bundelen en zich te laten vertegenwoordigen op het niveau van de Europese Unie, veel beter dan burgers zelf daartoe in staat zijn. Zij zien een duidelijke tendens in afnemende collectieve organisatie van burgers (door middel van politieke partijen of middenveld), terwijl die organisatie onder bedrijven wel toeneemt. Bedrijven zijn daardoor in staat om marktgerichte belangen sterk op de voorgrond te plaatsen, terwijl het

maatschappelijke belang van de burger aan betekenis inboet. Dit zouden burgers zelf weer moeten kantelen door zich beter te gaan organiseren op collectief niveau. Geopperd wordt dat EU-burgers zich meer zouden kunnen verbinden met thematische platforms zoals UNESCO, vooral om hun weg naar de EU beter te organiseren en bij de EU meer draagvlak te krijgen voor hun plannen en ideeën. Terugkerend wordt gezocht naar toevoegingen op het representatieve democratische systeem die de stem van de burgers bij de Europese politici kunnen krijgen.
Deelnemers reflecteerden tijdens de bijeenkomsten verder over hoe burgers meer politieke slagkracht kunnen krijgen. Vooral belangen op het gebied van duurzame ontwikkeling lijken door burgers meer gedragen te worden en minder door de industrie en bedrijven, althans volgens die burgers. Door de sterke positie van de industrie en de bedrijven binnen de Europese Unie lijken, volgens de burgers, maatregelen om duurzame ontwikkeling te kunnen implementeren belemmerd te worden door marktgerichte, commerciële belangen.
Ook met betrekking tot Europees landbouwbeleid wordt de producent (de markt) teveel als leidend ervaren door deelnemende burgers. Ten aanzien van duurzame ontwikkeling zou het beter zijn om naar de gehele keten te kijken. Producenten worden door regelgeving ertoe gedreven zo goedkoop mogelijk te produceren voor de consument waardoor duurzame ontwikkeling binnen de voedselketen een onbereikbare strategie blijft. De Europese Unie zou meer sturing mogen geven aan een gezonde ontwikkeling binnen de gehele voedselketen in plaats van alleen de producent te sturen met regelgeving.

Verbinden en kennisdeling
In de discussies met de burgers werd ook naar voren gebracht dat het goed is als vanuit de Europese Unie kennisnetwerken worden opgezet, kennis wordt ontwikkeld en gedeeld en mogelijkheden tot experimenten verder worden uitgebreid. Met name op het gebied van landbouw en biodiversiteit zijn er verdere stappen nodig. Dit kan niet aan de boeren en de burgers alleen worden overgelaten. Zij moeten in die ontwikkeling worden ondersteund met onafhankelijk onderzoek. Door het inzetten op kennis en op toepasbaarheid, nieuwe ontwikkelingen uitproberen en mensen hierbij direct te betrekken, kan de Europese Unie veel betekenen. Daarbij zal er rekening moeten worden gehouden met regionale verschillen, ecologisch en cultureel. Dit beleid moet, volgens de burgers, niet van bovenaf opgelegd worden, maar met de betrokkenen van onderop worden geïnitieerd. In de regio's van de lidstaten vinden al interessante kennisexperimenten met biodiversiteit plaats, zoals het Friese Living Lab, waarmee mogelijk binnen andere Europese regio's ook geëxperimenteerd kan worden. Ontwikkelingen op het gebied van technologie en duurzaamheid kunnen niet aan de burgers en de markt alleen worden overgelaten. De burgers verwachten een meer actieve rol van de Europese Unie op dit terrein die meer bij de moderne tijd past.

3.4 Belangrijke thema's voor burgers
In totaal zijn er in vijf Nederlandse steden (Leeuwarden, Groningen, Amsterdam, Maastricht, Breda) burgerdialogen gehouden. De keuze van de besproken thema's is gemaakt op basis van een plenaire peiling onder de deelnemende burgers.
Op de bijeenkomsten is voorafgaand aan het discussiedeel van de avond aan deelnemers ter plekke gevraagd verschillende poll-vragen in te vullen met een mobiele (smart) telefoon. De uitslag van de plenaire poll was direct zichtbaar op een scherm in de zaal voor iedereen. Zo konden burgers in de zaal zien welke thema's gemiddeld de meeste stemmen kregen. De burgers in de steden is gevraagd de drie onderstaande vragen te beantwoorden door telkens vijf thema's aan te vinken.

- Vraag 1: Welke van de onderstaande thema's vindt u het belangrijkst?
- Vraag 2: Op welke van onderstaande thema's verwacht u *minder inzet* van de Europese Unie in de komende 5 tot 10 jaar?

De onderwerpen die geselecteerd konden worden waren:
- Europese veiligheid
- Europa in de wereld
- Duurzame ontwikkeling in Europa
- Innovatie in Europa
- Europese welvaart en stabiliteit
- Europese eenwording
- Een democratischer Europa
- Energie
- Immigratie
- Gezondheidszorg
- Landbouw
- Veiligheid
- Onderwijs
- Technologie
- Economie
- Sociale bescherming
- Europese samenwerking

Tot slot hebben de deelnemende burgers de gelegenheid gekregen eigen onderwerpen in te brengen.

Vraag 3: Wilt u eventuele nieuwe thema's voor de Europese Unie inbrengen die u belangrijk vindt? (ja, nee)

Aan de thematafels is doorgepraat over de twee belangrijkste thema's gedurende vijf kwartier. In elke stad waren er telkens twee of drie dialoogtafels met gemiddeld acht burgers, waar werd doorgepraat over de geselecteerde thema's en nieuwe thema's. Onderstaande tabel vat de drie consultatievragen samen.

Stad	Aantal burgers	Belangrijkste thema's (uitslag poll)	Minder belangrijke thema's	Nieuw ingebrachte thema's
Leeuwarden	26	Landbouw, biodiversiteit	Europese eenwording, Economie, gezondheidszorg	Klimaatverandering, transport, armoede, globalisering, verbinding lokaal-regio-EU, populisme, culturele identiteit
Groningen	20	Duurzame ontwikkeling, immigratie	Veiligheid, landbouw	Bescherming milieu, klimaatverandering
Amsterdam	7	Duurzame ontwikkeling, een democratischer Europa	Gezondheidszorg, Europese veiligheid, Europese eenwording, onderwijs	Toerisme Vrij dienstenverkeer
Maastricht	18	Europese samenwerking, Europese welvaart en stabiliteit	Democratischer Europa, gezondheidszorg, sociale bescherming	Verkeer/transport (goedkope vliegverkeer), Europees burgerschap, internationale samenwerking, snelle besluitvorming, communicatie naar de bevolking
Breda	19	Sociale bescherming, duurzame ontwikkeling, een democratischer Europa	Europese welvaart en stabiliteit, landbouw, onderwijs, gezondheidszorg	Financiële transparantie, ethische accountability, uitwisseling tussen plaatsen (waar EU-initiatieven zijn ontplooit)
Totaal	***90***			

Landbouw, biodiversiteit, duurzame ontwikkeling in Europa, een democratischer Europa, Europese samenwerking, Europese welvaart en stabiliteit, sociale bescherming en immigratie zijn de thema's waar de burgers voor kozen om over door te praten. Maar waarom vinden burgers het betreffende thema belangrijk voor Europa en de toekomst van Europa en waaromvinden zij dat de Europese Unie zich meer zou moeten inzetten op dit thema de komende jaren?

3.4.1 Landbouw

Waarom is het thema landbouw belangrijk?
Burgers uit Leeuwarden en omstreken vinden het thema landbouw een van de belangrijkste thema's. In de eerste plaats omdat Friesland een landbouwprovincie is en ten tweede vanwege het feit dat bijna 40 procent van de begroting van de Europese Unie aan landbouw wordt besteed.

De EU wil graag stimuleren dat er genoeg voedsel wordt geproduceerd op een duurzame manier. Daar wringt de schoen, omdat boeren in Europa met maatregelen worden geconfronteerd die niet per se duurzaamheid stimuleren. Een burger legt uit: *"Je mag zoveel stikstof gebruiken als je wilt, maar dat mag niet met de kunstmest."*. Daarnaast wijst men erop dat produceren soms haaks kan staan op duurzaam boeren. Wanneer het accent op produceren ligt wordt er roofbouw gepleegd op de bodem. Dit merken boeren en natuurbeschermers, door intensieve landbouw verandert de structuur van de bodem en is er bijvoorbeeld voor vogels als de grutto minder voedsel te vinden. Zoals een aanwezige boer aangeeft: *"Als je optimaal boert voor een bodem doe je dat niet voor de productie."*
Kortom, men is het erover eens dat Europa uitgangspunten hanteert die met elkaar in conflict zijn. Problemen worden niet meer aangepakt bij de wortel, maar problemen worden opgelost door nieuwe technieken in te zetten. Er is sprake van productie-dwang waardoor er geen aandacht is voor de biologische kant van boeren en verduurzaming van de landbouw. Tenslotte zorgt de productiedruk ervoor dat boeren onder grote druk staan en in sommige gevallen liever het vak verlaten.

Waarom meer inzet op dit thema?
Aan de thematafel komt een aantal keer de discussie naar boven of het gaat over landbouw, producenten of de hele keten. Verschillende wensen voor de toekomst worden geuit.
In de eerste plaats zien burgers landbouw voor voedselvoorziening als het belangrijkste middel om vrede in de wereld te houden. Daarbij zien zij landbouwbeleid als een echt Europees thema dat teruggaat naar de jaren '50 van de vorige eeuw. In de loop van de decennia die daarop volgden is Europa zo min mogelijk afhankelijk geworden van import uit andere landen. Hoewel er door het gevoerde beleid interne handelsbarrières werden opgeheven zien we vandaag de dag dat de nadruk ligt op productie. Zij zien landbouw het liefst in een breder perspectief.
Burgers vinden dat landbouw in de huidige tijd om een andere interactie vraagt tussen mens en natuur. Op dit moment is de landbouw te intensief en dat gaat ten koste van de biodiversiteit. Daar moet de EU meer aandacht voor hebben. De lange termijnvisie lijkt soms te ontbreken. De middelen, technieken en hogere productiedruk brengen, zoals een boer verwoordt 'landschapspijn' met zich mee. De EU moet de productie afremmen en hiermee is op korte termijn veel winst te behalen, zo verwacht een van de burgers.
Daarnaast zien burgers dat in deze tijd landbouw gekoppeld moet worden aan andere thema's zoals biodiversiteit, klimaat en milieu. Burgers vinden dat de EU hiervoor meer aandacht moet hebben en sommigen verwachten dat dit er ook zal komen. Deelnemers zien dat hierbij vooral een rol is weggelegd voor de EU en er mag nadrukkelijker ingezet worden op het thema landbouw en de aanpalende sub thema's. Zij vinden dat de EU een rol speelt in hoe er op dit moment tegen natuur wordt aangekeken en kan daar ook verandering in brengen.

3.4.2 Biodiversiteit

Waarom thema belangrijk?
Biodiversiteit ligt in het verlengde van het thema landbouw, omdat dit te maken heeft met hoe het land wordt bewerkt. Bij het thema landbouw gaven burgers al aan dat de intensieve manier van landbouwbewerking het milieu en de natuur aantast. Burgers vinden dat het slecht gaat met de biodiversiteit. Zij vinden het voor de EU een belangrijk thema omdat biodiversiteit over de landsgrenzen heen gaat, denk aan de vogels die over landsgrenzen heen vliegen.

Verder geven burgers aan dat het belangrijk is dat er voor de toekomst een heldere en duidelijke visie wordt geformuleerd door de Europese Unie. Deze ontbeert de EU op dit moment en deelnemers geven aan dat hierover nagedacht moet worden, zodat er gestuurd wordt op een bepaald gekozen type landschapsbeheer. Hier horen ook vragen bij als, hoe gaan we om met verstoringen van bijvoorbeeld vogels, vossen en bunzingen.

Waarom meer inzet op dit thema?
In de EU lijkt de nadruk nog te veel te liggen op zoveel mogelijk voedsel produceren. Burgers vinden dit zorgelijk en zij vinden dat er meer aandacht nodig is voor de biodiversiteit. Met name hoe we in Europa deze biodiversiteit willen gaan aanpakken in de toekomst. Biodiversiteit wordt gezien als een eerste levensvoorwaarde. Als de biodiversiteit afneemt ontstaan er tal van problemen, daarom is het van belang dat er in toenemende mate aandacht voor komt de komende jaren. In het huidige Europese beleid ziet men geen duidelijk visie op het gebied van biodiversiteit terug. Er is regelgeving, maar er is onvoldoende samenhang en het ontbreekt aan een integraal beleid op het gebied van landbouw, voedselproductie en biodiversiteit.
Burgers verwachten meer inzet hierop, omdat er men van mening is dat er toegewerkt moet worden naar een visie op een breed ecosysteem. Europa moet op zoek gaan naar een regionale vertaalslag. Een burger zegt: *"We moeten beter weten hoe het regionaal in elkaar zit en daar in Europa mee rekening houden. We moeten daar flexibeler meer omgaan."* Deelnemers die zelf een agrarisch bedrijf hebben vinden dat de boeren binnen de EU eigenlijk zouden moeten worden afgerekend op de kwaliteit van de bodem. *"Als dat gekapitaliseerd kan worden, kijk je anders tegen de omgeving aan",* zegt een van de boeren.

Tegelijkertijd is meer inzet van Europa nodig omdat het een complex probleem is. Een deelnemer legt uit: *"Je weet niet aan welke knoppen je moet draaien om uiteindelijk het gewenste resultaat te bereiken. Dan is landbouw veel gemakkelijker. Daar kan je afspraken maken, je spreekt een boer aan en je maakt afspraken over prestaties en resultaten en wat die ervoor krijgt. Bij biodiversiteit is dat veel moeilijker. Dat gaat over het hele natuurlijke systeem, waar de mens ook onderdeel van uitmaakt. Daar horen insecten en vogels ook bij, maar ook de kwaliteit van het oppervlaktewater, kwaliteit van de bodem. Het is systeemdenken."* Kortom, biodiversiteit vraagt in de toekomst meer dan wetgeving en regulering.

3.4.3 Duurzame ontwikkeling in Europa

Waarom thema belangrijk?
Duurzame ontwikkeling ten gunste van milieu en klimaat vinden burgers in Nederland zeer belangrijk en urgent. Problemen die hieraan raken moeten nu aangepakt worden, vinden de deelnemende burgers. Zo benoemt men milieuregels die strakker nageleefd zouden moeten worden. Denk aan het terugbrengen van afval en plastic.[1] De zorg over plastics in milieu (en plasticdelen in het lichaam en in natuur en zeeën) wordt vaker als grote zorg geagendeerd en er wordt benoemd dat de EU hier oplossingen voor zou moeten aandragen, zoals statiegeld. Verder is men het met elkaar eens dat de EU een visie moet ontwikkelen voor lange termijn, bestaand uit kaders en uitgangspunten die grensoverschrijdende gevolgen in ogenschouw nemen. Denk aan kolencentrales en de mogelijke gevolgen daarvan die over landsgrenzen heen gaan. Verder vinden de deelnemende burgers dat er op regionaal niveau meer aandacht

[1] Ten tijde van schrijven op dd. 23 oktober 2018 is door een grote meerderheid van het Europees Parlement besloten dat vanaf 2021 producten voor eenmalig gebruik, zoals rietjes, bestek en wattenstaafjes, niet meer van plastic gemaakt mogen worden.

mag komen voor milieuaspecten, dit ook met het oog op het Akkoord van Parijs en de afspraken die Nederland heeft gemaakt.

Waarom meer inzet op dit thema?
Deelnemers verwachten meer inzet van de EU, omdat zij menen dat dit thema grote urgentie heeft en vinden dat er direct meer duurzame afspraken nodig zijn. Te denken aan bijvoorbeeld energienetwerken waarbij de EU-krachten moet bundelen om oplossingen in gezamenlijkheid en samenhang te bedenken. *"Willen we stoppen met gaswinning, dan moet er iets anders voor in plaats komen."* De burgers aan tafel verwachten op dit soort aspecten meer daadkracht van de Europese Unie gericht op het stimuleren van alternatieve energienetwerken die minder belastend zijn voor het milieu.
Verder klinkt door dat de EU nog meer met het thema klimaat moet doen. Burgers vinden dat ervoor gezorgd moet worden dat de gezamenlijk urgentie meer gevoeld gaat worden in Europa. Wanneer het om milieuproblemen gaat vindt men dat er meer opgetreden mag worden met regelgeving van bovenaf. Als voorbeeld wordt genoemd de regelgeving op bijvoorbeeld plasticzakjes, dat snel is ingevoerd. Deelnemers noemen de lage prijzen van vliegtickets binnen Europa ook als groot probleem. De EU zou moeten zich juist moeten inzetten voor verbetering van de duurzame mobiliteit binnen Europa. Vliegen zou duurder moeten zijn dan de trein. *"We hebben uiteindelijk de stimulans nodig van regelgeving"*, meent de groep, *"en dat kan de EU doen."* Meer inzet op het maken van gezamenlijke besluiten in de EU is noodzakelijk.

3.4.4 Een democratischer Europa

Waarom thema belangrijk?
Burgers vinden democratisering een belangrijk onderwerp en zouden graag zien dat de Europese Unie dit thema serieus oppakt. In Europese steden wordt er veelvuldig mee geëxperimenteerd. In de Europese context lijkt hier wel meer aandacht voor te komen, ook gezien de toename in het aantal burgerconsultaties binnen de Europese Unie als vorm van participatieve democratie. In het algemeen zou er meer aandacht mogen komen voor het voeren van gesprekken over democratie. Dit begint in het onderwijs waar het democratisch proces meer aandacht zou moeten krijgen. Het is niet vanzelfsprekend dat iedere burger hiermee voldoende vertrouwd is.
Verder zien burgers dat er in de praktijk soms sprake is van dichtgetimmerde akkoorden waaraan weinig veranderd kan worden. Beloften sluiten niet altijd aan op de werkelijkheid en burgers constateren dat er een gat ontstaat tussen praten en doen. Burgers vragen zich af hoe er gebouwd kan worden aan oplossingen voor problemen, die breder gedragen worden en waarbij burgers werkelijk betrokken worden.
Men zou bestuurders willen kunnen aanspreken op hun keuzes. Accountability van bestuurders en terugkoppeling van besluiten worden terugkerend besproken. Er wordt een grote afstand ervaren ten opzichte van bestuurders en besluitvorming. Die afstand wordt tegenover de macht en lobby van grote bedrijven geplaatst. Men denkt dat zij makkelijker toegang hebben tot de EU-politici. Een aantal participanten agendeert de noodzaak op zoek te gaan naar methoden waarmee vertrouwen van burgers in het besluitvormingsproces hersteld kan worden.

Waarom meer inzet op dit thema?
Uit dit onderzoek blijkt dat burgers zich te weinig betrokken voelen bij de besluitvorming die plaatsvindt op Europees niveau. Tegelijkertijd zijn veel burgers te weinig op de hoogte van

democratische besluitvormingsprocessen en hoe deze tot stand komen binnen de Europese instellingen. Ze vinden dit een ondoorgrondelijk proces en ervaren het als ouderwets. De Europese Unie zou veel meer een visie mogen ontwikkelen over hoe democratische vertegenwoordiging in deze huidige tijd beter zou kunnen werken. Om alles op het niveau van de natiestaat te blijven organiseren, vindt men soms niet langer houdbaar en van deze tijd. Men zou willen dat de Europese Unie democratische besluitvorming op regionaal niveau binnen Europa zou aanmoedigen. Dit zou namelijk ook een manier kunnen zijn om meer Europese gemeenschappelijkheid te creëren. De samenwerking tussen organisaties en steden binnen Europa is meer inspirerend dan die tussen natiestaten, zo vinden de deelnemers. Regelmatig wordt transregionale samenwerking als de belofte van Europa genoemd.

3.4.5 Europese samenwerking

Waarom thema belangrijk?
Burgers hebben de indruk dat Europese politici op mondiaal niveau nog onvoldoende in de gaten hebben dat Europa een steeds kleiner aandeel vormt van de wereldbevolking. Vormde de bevolking vroeger nog 20% van de wereldbevolking, dat is nu nog slechts 7%. Burgers zien een urgentie voor meer samenwerking om gezamenlijk meer tegenwicht te kunnen bieden aan grootmachten zoals de VS, China en Rusland. Aan tafel vindt men dat Europese landen nog meer de handen in één moeten slaan en duidelijkere geopolitieke keuzes moeten maken met het oog op de toekomst. Meerdere malen worden striktere voorwaarden voor toelating gesuggereerd. Een kritische positie ten aanzien van specifieke grootmachten (zoals bijv. VS) vinden sommigen van belang.

Waarom meer inzet op dit thema?
Al omvat het onderwerp Europese samenwerking veel meer aspecten dan bovengenoemde zaken. Op basis van het bovenstaande geven burgers aan dat Europese samenwerking en het belang ervan nog meer door politici uitgedragen zou moeten worden. In de eerste plaats nationaal, maar zeker ook op Europees niveau. Burgers verwachten van politici hierin een voorbeeldfunctie. Toch gebeurt dit niet altijd. Denk aan politici die zich bijvoorbeeld negatief uitten over Europese aangelegenheden zoals tijdens de Griekse economische schuldencrises of Griekenland ‘paria van Europa’ noemden, maar ook wordt gerefereerd aan politici uit de Oost Europese landen die gebruik maken van ‘voordelige regelingen’ in de EU. Dit beïnvloedt de beeldvorming over Europese samenwerking negatief waardoor burgers zich tegen EU en de Europese samenwerking als geheel kunnen keren. De EU moet zorgen dat burgers beseffen dat zij Europa zelf vormen. Zoals iemand aan tafel zei: *“Europa is niet Brussel, Europa zijn wij.”* Politici moeten zich, volgens de geraadpleegde burgers, dus meer bewust zijn van wat ze uitdragen (in de media) en het effect daarvan op burgers.
Men neemt waar dat er belangrijke besluiten noodzakelijk zijn ten aanzien van duurzame ontwikkeling en ontwapening, waarover verdeeldheid is binnen Europa. Er is geen eensgezindheid over de aanpak. Een deel geeft aan dat deelname aan de Unie strikter moet worden, om vervolgens veel verdergaande samenwerking tot stand te kunnen brengen.

Burgers constateren verder aan tafel dat er in de Nederlandse samenleving angst bestaat om de eigen culturele identiteit te verliezen. Het idee dat Europa in elk opzicht één zou moeten worden. Al leeft deze gedachten niet bij iedereen, men vindt dat de EU er goed aan zou doen om meer in te zetten op het uitleggen aan burgers dat zij niet de identiteit van mensen willen veranderen. Gesprekken over wat de Europese identiteit zou zijn of moeten zijn, blijken niet eenvoudig. Deelnemende burgers constateren dat er vooral ook veel verschillen

zijn. Een van de belangrijkste overeenkomsten zijn historische verbindingen, de verzorgingsstaat en solidariteit. Die solidariteit beperkt zich echter vaak tot de natiestaat.

3.4.6 Europese welvaart en stabiliteit

Waarom thema belangrijk?
Burgers vinden dit een belangrijk thema omdat men constateert dat de stabiliteit van Europa in het geding is. Dit heeft te maken met verschillende internationale ontwikkelingen maar ook ontwikkelingen binnen Europa. Burgers zijn verontrust over reacties van Europa op uitspraken en acties vanuit landen als de VS, Rusland, Noord-Korea en China. Zij zijn van mening dat er een duidelijk signaal naar andere landen moet worden gegeven over hoe Europa zich tot internationale politieke besluiten verhoudt. Een beeldende uitspraak: *"Eerst moet het eigen huis op orde worden gebracht, voordat anderen toegelaten /uitgenodigd kunnen worden"*. Mensen spreken uit dat ze vrezen dat internationale grootmachten Europa een rommeltje vinden (Maastricht).
Burgers zien een gebrek aan eenheid in Europa en vragen zich af waar de stem van Europa is op het wereldtoneel. Ter illustratie werpen burgers aan tafel verschillende onderwerpen op zoals natuur en milieu, ontwapening, het verschil in medische zorg binnen Europa.
Ook andere ontwikkelingen zoals de kloof tussen jong en oud in de samenleving wordt besproken. Mensen zien dat jongeren - die in een EU-context zijn opgegroeid en dat als een gegeven zien, 'EU natives'– te weinig aan het woord komen. Zij zijn vaak meer pro-Europa, maar sceptisch over politiek waardoor zij zich te weinig in het politieke debat mengen zoals we ook in Groot-Brittannië hebben kunnen waarnemen (over jongeren: Groningen en Amsterdam). Dat mensen minder met elkaar in contact komen en dat dit mogelijk het gevolg is van de opkomst van 'social media'. Het thema raakt voor mensen aan tafel aan verschillende onderwerpen die direct en indirect van invloed zijn op de thema's welvaart en stabiliteit.

Waarom meer inzet op dit thema?
Hierover kwamen niet hele duidelijke ideeën en wensen naar voren. De een wil graag dat er meer gehandhaafd wordt op wetten en regels en een ander vindt dat er meer werkgelegenheid gecreëerd moet worden voor jongeren die geen baan kunnen krijgen in Nederland in plaats van dat er werkimmigranten worden aangetrokken. Verder ziet men kansen voor Europa om als voorbeeld naar de rest van de wereld op te treden.

3.4.7 Sociale bescherming

Waarom thema belangrijk?
Burgers aan tafel vinden het onderwerp sociale bescherming in het algemeen een belangrijk thema waar aandacht voor moet zijn. Juist omdat zij zien dat de sociale bescherming die landen bieden nog lang niet gelijk is voor alle Europese landen. Burgers beamen dat het goed is dat de EU tot doelstelling heeft om het niveau van EU-lidstaten gelijk te trekken zodat de EU als geheel sterker wordt. Een burger aan tafel *zegt: "Het succes van Europa staat of valt met solidariteit en daar maakt dit wezenlijk onderdeel van uit. Als mensen voelen dat ze niet echt mee kunnen doen, gaan ze zich tegen het systeem keren. We hebben een zorgplicht voor mensen die minder in staat zijn mee te doen, ook in Europa."*

Waarom meer inzet op dit thema?
Deelnemers vinden dat er meer ingezet moet worden op het thema. Sociale bescherming in de EU-lidstaten is lang niet gelijk. Aan tafel wijst men op een groep Polen die in Nederland gebruik maken van het sociale vangnet. Dat moet niet de bedoeling zijn, vinden een aantal burgers aan tafel. De EU moet zorgen dat landen waar het goed is geregeld niet worden uitgehold.

3.4.8 Immigratie

Waarom thema belangrijk?
Burgers vinden het thema immigratie een belangrijk thema gezien de ontwikkelingen in de wereld en daarmee gepaard gaande migratiestromen. De afgelopen jaren, met de vluchtelingencrisis die ontstaan is door de toestroom van Syriërs naar landen in Europa, laat zien dat het probleem niet alleen door landen zelf opgelost kan worden. Deelnemers aan het gesprek zien graag een gezamenlijke aanpak binnen de EU, maar de stappen die de EU zet richting een gezamenlijk beleid lijken te falen. Zij noemen het Dublin-akkoord en de Turkije-deal.
Participanten aan het gesprek delen de visie dat er een uniform beleid op immigratie moet komen in de eerste plaats om grote medische problemen te voorkomen. Asielzoekers in Italië en Griekenland ontvangen geen medische hulp totdat ze in een ander land asielaanvragen. De druk die op Europese landen ligt stellen de relaties binnen de EU op scherp. Het is van belang om dat te voorkomen, vinden burgers. Europa is een gewild continent en dit zal niet minder worden. Het is belangrijk dat de EU nog meer zijn best gaat doen om deze problemen in de toekomst beter te handhaven.

Waarom meer inzet op dit thema?
Burgers uiten schaamte voor de situatie en zien het als een urgentie dat de EU een mensvriendelijk beleid ten aanzien van migratie ontwikkeld. *"Dat we bedenken hoe we de stroom wel binnen laten en fatsoenlijk behandelen"*, zegt een deelnemer. Er gaan nu te veel dingen mis. Een aantal burgers zijn er voorstander van als de EU meer inzet op een aantal basisuitgangspunten, voorwaarden en standaarden. Nu hangt dit nog allemaal af van het nationale beleid in een land en dat werkt traag en inefficiënt vindt men.

3.5 Belangrijke zorgen van burgers
Aan de tafels zijn verschillende thema's besproken. Welke zijn de belangrijkste zorgen die door de burgers tijdens de dialogen zijn geuit?

Landbouw
Burgers aan tafel zijn bezorgd en kritisch over de manier van landbouwbewerking in Nederland. Er is sprake van achteruitgang van bodemkwaliteit en een verslechterde landbouwgrond heeft op lange termijneffect op de natuur en het milieu.
Daarnaast heeft de EU volgens burgers te veel aandacht voor de producent maar vergeet de hele keten eromheen. Een van de burgers zegt: *"De EU is heel actief met het ondersteunen van de producent, maar als je naar de keten kijkt, die is veel diverser en veel ruimer, met heel veel schakels in Europa, en Europa ontleent ook economische status aan de logistieke keten van voedsel. Dat creëert heel veel economie. Probeer dat wat losser te maken."*
Boeren voelen zich gedwongen zo goedkoop mogelijk te produceren en vragen zich af waarom de Europese Unie niet meer tussen de boer en de markt in gaat zitten, zodat boeren niet het slachtoffer worden van marktwerking. De zorgen gaan over te lage prijzen waar consumenten

aan gewend zijn geraakt en lage prijzen die de boeren krijgen. Deelnemende burgers geven aan dat de boer zich alleen voelt staan in dit dilemma en verwacht meer ondersteuning van de Europese Unie hierop.

Biodiversiteit
Burgers zijn bang dat de achteruitgang van biodiversiteit sneller gaat dan dat we het kunnen verbeteren (beheersingsprobleem). Zij constateren dat het oorspronkelijke leefmilieu schraler wordt. Een burger geeft aan dat wellicht klimaatproblemen nog technisch oplost kunnen worden, maar dat biodiversiteit veel verder gaat. Tot slot uiten burgers zorgen over de slechte samenwerking op dit thema in de EU. Zij vinden dat er een gezamenlijk belang mist. *"Alles wordt zo politiek gemaakt, wij tegen zij, willen winnen, maar daar gaat het niet over. Er is namelijk een gemeenschappelijk belang"* zo vat een burger aan tafel het samen. Het lijkt wel alsof er te weinig om het milieu gegeven wordt als thema. De DG's in Brussel zitten in hokjes en de DG-milieu staat ergens aan de rand van de stad. Dit weerspiegelt volgens sommige burgers dat er te weinig gewicht aan het thema wordt gegeven en de aparte DG's wijzen erop dat er geen sprake is van een holistisch, integraal beleid dat ten goede zou komen aan de biodiversiteit.

Duurzame ontwikkeling
Het thema duurzame ontwikkeling is breed en burgers aan tafel hebben verschillende zorgen geuit. Zo zijn er mondiale zorgen en men denkt dan aan het in de toekomst stijgende waterpeil in de wereld en de gevolgen daarvan. Burgers zien veel klimaatdoelen die uit onderhandeld worden maar geen concrete stappen. Maar ook dat er binnen de EU veel aandacht gaat naar andere thema's dan klimaat, zoals bijvoorbeeld de aandacht voor de verkiezingen terwijl klimaat en alles eromheen nu aandacht vraagt.
Aanpalend hieraan maken burgers zich tevens zorgen om zaken als de luchtkwaliteit. Een burger geeft als voorbeeld dat er scholen zijn in Nederland waar de ramen niet open kunnen vanwege een te slechte luchtkwaliteit. Een andere burger uit zorgen over de kunstmestlobby die het biologische boeren heel moeilijk maakt.

Een democratischer Europa
Ten aanzien van een democratischer Europa maken burgers zich zorgen om zaken als de geloofwaardigheid van politici, de belangenverstrengeling tussen politiek en bedrijfsleven, de zorg over de positie van bepaalde politici in de politiek. Daarnaast zijn er zorgen over de kloof tussen stad, regio en land en de 'democratische' geluiden die daar gehoord worden. En er zijn burgers die het zorgelijk vinden dat er groepen in de samenleving zijn die vast willen houden aan natiestaat-idealen.

Europese samenwerking
Europese samenwerking is niet altijd voelbaar vinden burgers aan tafel en zij maken zich daarom zorgen om de eenheid van Europa. Sommige burgers irriteren zich eraan dat de EU niets doet aan Europese landen die misbruik maken van de EU zoals Polen. Burgers merken op dat Italië op dit moment zijn eigen politiek voert binnen de EU. Dit roept weer de vraag van eenheid op onder burgers. Negatieve geluiden en de vraag of zo'n land niet beter uitgesloten kan worden van de EU, zorgen voor gemengde gevoelens. Ook bij dit thema uiten burgers zorgen over de geloofwaardigheid van politici.

Europese welvaart en stabiliteit
Zorgen ten aanzien van de welvaart en stabiliteit van Europa gaan aan tafel over vragen als, hoe Europa reageert op internationale ontwikkelingen zoals provocerende uitlatingen van

bijvoorbeeld president Trump in de VS. Burgers maken zich zorgen en voelen een gebrek aan eenheid onder politici in Europa. Er lijkt onvoldoende visie te zijn in Europa op zorgelijke ontwikkelingen in landen buiten Europa.

Sociale bescherming
De zorgen die door sommige burgers ten aanzien van het thema sociale bescherming worden geuit, hebben voornamelijk te maken met de angst dat lidstaten die armer zijn zoals bijvoorbeeld Polen gebruik maakt van sociale- financiële regelingen hier in Nederland en dit negatieve gevolgen kan hebben voor de sociale bescherming van Nederlandse burgers.

Immigratie
Burgers uiten veel zorgen over zaken die te maken hebben met het thema immigratie. Ze zien om zich heen dat er mensen zijn in de samenleving die angst hebben om gedeeltelijk basale veiligheid te verliezen en dat die angst geprojecteerd wordt op het onderwerp migratie.
Het thema immigratie raakt ook aan de waarneembare polarisatie in de Nederlandse samenleving en de manier waarop de politiek daarmee omgaat. Een burger zegt: *"De politiek wordt echter grover en botter en je ziet minder debatten. Slogans als 'normaal doen' van de VVD en de politiek van populistische partijen dragen niet bij aan nuance in de Nederlandse samenleving. Er wordt gereageerd dat dat opmerkelijk is, aangezien het opleidingsniveau steeds hoger wordt. Er wordt besproken hoe de kloof tussen hoger en lager opgeleiden steeds groter wordt en de verbinding tussen deze twee verloren gaat. Als het complexe verhaal mensen vervreemdt, worden oneliners steeds belangrijker en anderen moeten daar ook aan meedoen om succesvol hun retoriek over te brengen."* Burgers aan tafel onderstrepen daarom het belang van burgerdialogen.
Tot slot uiten burgers hun zorg over het terugkomen van de nationale identiteit zoals je ziet gebeuren in Engeland, terwijl het zo belangrijk is om de goodwill voor Europa vast te houden op de lange termijn.

3.6 Terugkomende en innovatieve voorstellen
Tijdens de bijeenkomsten zijn de deelnemende burgers ook gevraagd te reflecteren op vernieuwende voorstellen rondom de thema's die zij prioriteerden. Op een drietal thema's konden we in de analyse overeenkomstige innovatieve voorstellen van burgers onderscheiden: duurzame ontwikkeling, biodiversiteit en op verbinden en kennisdeling.

Duurzame ontwikkeling
Op de bijeenkomsten in de verschillende regio's werd het thema duurzame ontwikkeling vaker uitgebreid besproken door deelnemende burgers. Opvallend daarbij is dat veel groepen aangeven dat het internationale vliegverkeer een probleem is. Deelnemende burgers lieten vaak weten dat zij best in staat zouden zijn voor een overstijgend milieubelang te kiezen en niet alleen voor hun eigen belangen of portemonnee. Het terugbrengen van het vliegverkeer zien zij als een Europese aangelegenheid. "We kunnen en moeten bijvoorbeeld het vele vliegen terugbrengen, dat moet je op Europees niveau regelen, gewoon zeggen: alle goedkope vluchten gooien we eruit, die verbieden we. We moeten dwingen en verleiden". Tegelijkertijd vinden burgers dat de Europese Unie dan een goed alternatief zou moeten bieden, bijvoorbeeld door het aanleggen van een hogesnelheidslijn door heel Europa en dat goedkoper maken dan vliegen. "*Organiseer het treinverkeer zoals het vliegverkeer nu is georganiseerd. Het is nu veel te duur. Zolang een vliegticket veel goedkoper is dan de trein, ga je niet het goede doen".*
Ook met betrekking tot duurzame ontwikkeling binnen de voedselketen zou de Europese Unie meer regionale en lokale initiatieven mogen financieren en transnationaal promoten. Zo

noemt men als inspirerend voorbeeld Buurtvissen, dat mensen aanspoort meer lokale vis te eten uit de Noordzee en minder uit verre zeeën. Deelnemers pleiten er ook voor dat de EU de lokale/regionale consumptie van voedsel en producten meer stimuleert. *"In Frankrijk is dat al zo in de winkels, daar wordt benadrukt waar dingen vandaan komen en of ze lokaal zijn. Dat zou helpen, omdat je je dan bewust bent waar het vandaan komt en dat het hierheen wordt gesleept, dus wat de footprint is. Bij fruit zie je het al wel, daar is het verplicht"*. Een dergelijke aanpak zou in ieder geval ingezet kunnen worden om meer bewustwording rond duurzaamheid van de voedselketen en de eigen bijdrage van burgers daarin aan te moedigen.

Biodiversiteit

Rondom biodiversiteit vinden burgers dat de Europese Unie slechts aan het begin van een groot vraagstuk staat. Burgers zeggen dat nog veel kennis ontbreekt op het gebied van biodiversiteit. In Friesland werd er gepraat over een inspirerend voorbeeld op het gebied van natuurinclusieve melkveehouderij op lokaal niveau. *"We weten eigenlijk niet heel goed waar we moeten beginnen en waar we moeten eindigen. Het is heel belangrijk dat we binnen Europa die kennis over biodiversiteit gaan delen en dingen gaan proberen. Inzetten op kennis en op toepasbaarheid en gewoon gaan proberen. We hebben in Friesland het Living Lab Fryslân, zoiets, maar dan op Europese schaal"*.

Milieufederaties op lokaal en regionaal niveau proberen verschillende nieuwe methoden op het gebied van voedselproductie, zij maken afspraken met boeren, maar vragen zich af of dit wel voldoende is. *"Wat Europa daarin kan doen is allereerst die kennisvraag, want het thema biodiversiteit is eigenlijk nog maar van een paar jaar dat we echt wakker worden, dus we beginnen nog maar net erover na te denken. Op Europees niveau is er nog niet veel, we hebben sectoraal al wel wat dingen geregeld, zoals Natura 2000 met die richtlijnen"*. Kortom: Europa zou lokale en regionale vernieuwende initiatieven actiever onder de aandacht kunnen brengen op Europees niveau. Rondom biodiversiteit is meer uniforme regelgeving en integraal beleid ook wenselijk.

Verbinden op kennisdeling en identiteit

In paragraaf 2.3 werd al naar voren gebracht dat het goed is als vanuit de Europese Unie kennisnetwerken worden opgezet en kennis wordt ontwikkeld en gedeeld en mogelijkheden tot experimenten zouden worden uitgebreid. Met name op het gebied van landbouw en biodiversiteit zullen er verdere stappen moeten worden gezet. Door het inzetten op kennis en op toepasbaarheid, nieuwe ontwikkelingen uitproberen en de mensen hierbij direct te betrekken kan de Europese Unie veel betekenen.

Burgers vinden dat deze kennisdeling en het uitbreiden van kennisexperimenten hoger op de agenda zou mogen staan bij de Europese Unie. *"De Europese Unie zou veel meer de connecties met de regio's en lokale initiatieven moeten hebben. Die connectie is er niet"*. Men noemt de policy learning platforms als voorbeeld van kennisdeling van regionale en lokale best practices, waarbij de laagdrempelige toegankelijkheid tot kennisdeling voor burgers essentieel lijkt. *"Op dat platform staan veel projecten op waarbij pogingen gedaan zijn om dingen te bereiken. Het is ook een vorm om kennis te delen over 'best practices'. De contactpersonen van die projecten staan erbij, die kan je zo benaderen. Je kan gewoon bellen als je wat wilt weten en kennis wilt halen via zo'n platform"*. Dit platform valt volgens de deelnemers nu onder de stedelijke agenda, maar zou thematisch breed ingezet kunnen worden. Als inspirerend voorbeeld van communiceren naar burgers over wat de Europese Unie financieel ondersteunt noemt men 'Europa om de Hoek'. *"Alle door de EU gesubsidieerde projecten hier in de buurt staan op de website 'Europa om de Hoek', het heeft al een prijs gewonnen. Er staan fantastische dingen op, kleine maar ook heel belangrijke, zoals dat fietspad van*

Turnhout naar Eindhoven. Die dingen zijn er gekomen met EU-subsidie. Veel mensen weten dat niet, ook niet de mensen die eromheen wonen".
Burgers suggereren ook dat vooral regionale kennisdeling tot meer gemeenschappelijke identiteit kan leiden die ook kan leiden tot nieuwe verbindingen in Europa (zie paragraaf 2.3). Burgers willen opnieuw zoeken naar wat ons in Europa verbindt en hoe we die gemeenschappelijke identiteit kunnen aanwenden voor daadkrachtige oplossingen voor de besproken, complexe thema's. Een suggestie is dat de Europese Unie meer aandacht gaat besteden aan het regionale gedachtengoed, want dat resoneert heel erg bij mensen. "*Iedereen wil daarnaar terug, maar het lijkt niet veel aandacht te hebben. Nu hoor je vooral de negatieve dingen, de afscheidingsbewegingen in Catalonië enzo; regionale bewegingen krijgen geen positieve aandacht. Maar we moeten juist gedeelde waarden aanwakkeren en dat gaat het makkelijkst in de regio's. Gemeenschappelijke waarden liggen vooral lokaal en regionaal*". Men ziet in die strategie ook dat economische verbondenheid tussen landen met een degelijke regionale aanpak binnen de EU makkelijker tot stand zou kunnen komen. "*We denken nu nog in landen, maar we gaan naar Euregio's, metropoolregio's, economische eenheden die verbonden zouden kunnen zijn*". Het gaat volgens deze burgers meer om clusters van steden en regio's dan om het niveau van de natiestaat. "*Als je Europa uitdrukt in de zin van regio's - afhankelijk van omvang zijn dat er 300-400 - waar dan heel veel behoefte aan is en meer faciliteiten op moeten komen, is interregionale uitwisseling. Op sommige plekken is men verder op bepaalde onderwerpen dan op andere. Er zijn grote verschillen tussen de regio's, dus interregionale uitwisseling is een groot verbeterpunt binnen Europa*".

3.7 Evaluatie van de burgerconsultaties

In deze laatste paragraaf evalueren we de vijf bijeenkomsten per regio. Terugblikkend op het traject en de korte implementatieperiode kunnen we stellen dat deelnemende burgers daar kritisch over waren. Zij vinden het goed dat ze als burger serieus genomen worden door de Europese Unie en dat hun mening ertoe doet, maar de korte inschrijftijd zorgde voor kritiek. Men betwijfelde of er in een dergelijke korte tijd wel een representatief aantal burgers geworven kon worden. Representativiteit van burgers in dergelijke consultaties is weerbarstig. Sowieso komen op dergelijke bijeenkomsten alleen de betrokken burgers. Het Verwey-Jonker Instituut en Netwerk Democratie hebben zo breed mogelijk geworven om een zo divers mogelijke groep burgers te kunnen raadplegen. Bij de werving is in ieder geval aandacht besteed aan verschillen in burgers op de variabelen sekse, leeftijd, opleiding, etniciteit en arbeidsparticipatie (sociaaleconomische achtergrond).
Met wat voor burgers hadden we vooral te maken als we terugkijken op de burgerconsultaties over de toekomst van Europa? In het licht van het WRR rapport (2012) kunnen we verschillende betrokkenheidsstijlen bij burgers onderscheiden: De Verantwoordelijken, de Pragmatici, de Critici en de Volgzamen. De Verantwoordelijken zijn relatief makkelijk te porren voor maatschappelijke betrokkenheid. Ze kennen ook de weg; als het nodig is, bewandelen ze sluipwegen 'bovenlangs' en slaan daarbij alle formele procedures over. De Pragmatici voelen zich vaak niet uitgedaagd door de Haagse vraagstukken; ze zouden het wel kunnen, maar willen niet meedenken en meedoen. De Volgzamen kenmerken zich in hun relatie tot beleidsmakers door hun volgzaamheid: ze doen mee, maar weten zich beperkt door hun kennis en kennissen. Tot slot hebben Critici een gespannen verhouding met beleidsmakers, hebben het gevoel dat er van alles van hen wordt gevraagd, maar weten niet hoe ze daaraan kunnen voldoen. Vanuit het perspectief van democratische betrokkenheid uiten Critici vaak hun onvrede in nostalgische context ('vroeger was alles beter'). [2] Terugkijkend op de burgers die we voor dit onderzoek spraken lijken deze categorieën analytisch niet te werken als het gaat om

[2] WRR rapport (2012) Vertrouwen in burgers. Den Haag/ Amsterdam: Amsterdam University Press.

betrokkenheid met Europa en de Europese Unie. Burgers die Europees gezien tot de categorie Pragmatici of Critici leken te horen, waren juist in hun lokale en regionale leefomgeving bereid en in staat tot zeer intensieve burgerbetrokkenheid. Het categoriseren van burgers in dergelijke burgerschapsstijlen blijkt voor deze groep burgers moeilijk toepasbaar te zijn en eerder een theoretisch model dan dat het recht doet aan de werkelijkheid waarin deze burgers zich bewegen.

Groningen

De bijeenkomst werd ingeleid door oud-burgemeester Jacques Wallage – zijn hoofdboodschap luidde: participatie is versmald tot politiek en politiek is versmald tot partijpolitiek. Maar burgers willen zelf invloed uitoefenen en niet gerepresenteerd worden. Dat moet van onderop worden opgebouwd. Op Europees niveau is het probleem dat we identiteit nauwelijks definieren in Europese termen. Daar moet hard aan gewerkt worden.
De deelnemers hier vonden Europese veiligheid, duurzame ontwikkeling en migratie de belangrijkste thema's. Aan twee tafels werd vooral over de laatste twee thema's intensief gediscussieerd. De voorzitter van de avond volgde beide tafels deels en constateerde aan het einde dat de betrokkenheid groot was, maar dat er werd gezocht naar een gezamenlijke taal. De complexiteit van de problemen is groot en waar Europa voor staat niet altijd even duidelijk. Er was veel aandacht voor de Europese identiteit en het daarmee samenhangende verhaal van Europa over de onderwerpen. Daarbij kwamen de democratische rechtsstaat, de Tweede Wereldoorlog en mensenrechten aan bod. Er werd gezocht naar nieuwe manieren om Europa te doen leven, bijvoorbeeld door te denken over pan-Europese politiek, dat wil zeggen natiestaat-overkoepelende politieke partijen. Ook was een pleidooi te horen voor *translocality*, het verbinden van lokale initiatieven aan elkaar tegen een Europese achtergrond, bijvoorbeeld rond opvang van vluchtelingen of duurzaamheidsprojecten. Europa is dan niet een groot beleidssysteem dat over de natiestaten wordt uitgerold, maar een geheel van lokale praktijken en initiatieven dat Europa van onderaf creëert.
Verder viel de discussie over leiderschap op, waarbij het niet gaat over één grote leider, maar meer over transnationaal denken, het schetsen van vergezichten en meer visie. Er is behoefte aan het grotere verhaal rond Europa, maar wat is dat precies? Bij voorkeur ontstaat een Europees verhaal op basis van kleine verhalen, storytelling en *translocality*. Het gaat er niet om één groot systeem af te dwingen en daar ideologische inkleuring aan te geven. Europa is een geheel van diverse waarden, op verschillende schaalniveaus, gestut door de Europese rechtstaat, die op een actieve manier vitaal moet worden gehouden. Het is belangrijk hier iedereen in mee te nemen, ook de mensen die niet afkomen op avonden als deze.

Leeuwarden

In Leeuwarden kwam op 15 oktober een groep enthousiaste deelnemers opdagen om met elkaar over Europa te spreken. De groep deelnemers bestond uit onder andere boeren, mensen uit de natuurbescherming, overheden en het onderwijs. Toen het programma werd ingeleid werd er (aangenaam) verrast op de opzet gereageerd. *"Waarom zo weinig discussie buiten de Randstad"*. Normaliter vinden dit soort discussies in het westen plaats, zo lijkt men in het noorden te denken.
De avond werd verder ingeleid door Hans van der Werf (directeur Friese Milieu Federatie en lid van 'Kening fan é Greide (Koning van de weide). Hij hield een verhaal over natuurbehoud, over de toekomst van het weidelandschap en hoe in Friesland aan natuurbehoud wordt gewerkt. Hij belichtte hoe door samenwerking het boerenland breder getrokken kan worden, hoe er gezamenlijk over het gebruik van de ruimte kan worden nagedacht zodat dit meer inclusief wordt en hoe meer oog te krijgen in het beleid voor diversiteit en natuurbescherming (met name de vogels). In het kader van Leeuwarden Culturele Hoofdstad van Europa en vanuit

Kening fan é Greide zijn het afgelopen jaar tal van activiteiten ontwikkeld, onder andere over hoe de grutto beschermd kan worden en biodiversiteit. Deelnemers reageerden enthousiast op dit verhaal en leken zich in dit verhaal te herkennen.
Landbouw en biodiversiteit zijn de thema's waar men in Leeuwarden graag over wilde discussiëren (dit kreeg meer stemmen dan democratie, energie, welvaart, immigratie, duurzame ontwikkeling en samenwerking). De deelnemers van de avond gingen uiteen in drie groepen. In elke groep werd vervolgens over landbouw en biodiversiteit doorgesproken. We kunnen vaststellen dat de betrokkenheid bij de discussies groot was. De gekozen onderwerpen leven onder deze Friese deelnemers. Vastgesteld werd onder andere in de discussies dat in het huidige landbouwbeleid te veel nadruk ligt op produceren en dat dit niet helemaal meer bij deze tijd past. Belangrijk is het meer oog te krijgen voor andere zaken die meer met de natuur overeenkomen. Europa kan een rol spelen in de transitie naar een meer duurzame transitie juist door op dit terrein te experimenteren. Tegelijk werd in de discussies vastgesteld dat er wel heel veel van de individuele boer wordt verwacht. Zij mogen hier wel wat meer steun verwachten (bv. door onafhankelijke kennis deling en -uitwisseling). Deelnemers stelden verder vast dat er in Friesland veel regionaal gebeurt en het zou goed zijn als Europa aan die regionale diversiteit aandacht geeft. Deelnemers wezen hierbij op het belang van de verbinding tussen Europa, nationaal en regionaal. In het beleid is het nodig daarbij niet bang te zijn voor de markt, want niet alles kan aan die markt overgelaten worden en het is goed om hier als Europa een eigen stem in te hebben.
De gekozen thema's landbouw (eerste thema) en biodiversiteit (tweede thema) liepen redelijk door elkaar heen, want in de tweede ronde werd vaak toch weer de koppeling met landbouw gemaakt. Voor de deelnemers is het duidelijk dat het thema biodiversiteit niet bij de landsgrenzen ophoudt en niet alleen landelijk of regionaal is aan te pakken. Dit onderwerp vraagt aandacht van heel Europa, omdat biodiversiteit kan worden gezien als een soort levensvoorwaarde. Het is nodig hier integraal beleid op te voeren, omdat het hier om een natuurlijk samenhangend systeem gaat. Een technische oplossing alleen is hiervoor onvoldoende en de deelnemers zien meer in een organische oplossing. Ook op dit terrein wordt in de discussies kennisdeling en het belang van experimenten genoemd. Het is goed als Europa inzet op kennis, toepassing en zaken uitproberen en hier ligt een taak voor Europa. De verantwoordelijkheid voor biodiversiteit kan niet alleen bij de boeren liggen. Voor biodiversiteit draagt iedereen een eigen verantwoordelijkheid waarbij Europa oog houdt voor de verschillen in het continent. In Oost-Europa ligt nu de nadruk op het opvoeren van de productie maar wat betekent dit voor de biodiversiteit, zo vroeg men zich af. Hoe ziet biodiversiteit er regionaal uit want de deelnemers zijn zich ervan bewust dat er op dit terrein in Europa hele grote regionale verschillen zijn. Als er ecologisch wordt overgeschakeld (naar een breder ecosysteem of meer kleinschaligheid en dergelijke) heeft dit financiële consequenties, dat is voor de aanwezigen duidelijk. En ook gaat het dan niet alleen om de landbouw maar ook om water en de grond. Kortom, biodiversiteit vraagt om een beleid met aandacht vanuit verschillende beleidsaspecten. Beleidsterreinen lijken tegenwoordig zo uit elkaar getrokken. Tegelijkertijd heeft biodiversiteit te maken met het behoud van regionale/lokale identiteit. Het is nodig dat regionale behoeften zich verhouden tot beleid op nationaal en Europees niveau.

Het was een actieve discussieavond met een wat oudere doelgroep (met name ouder dan 40 jaar) maar zeer betrokken. We stelden ook vast dat de aanwezigen verschillende achtergronden hebben maar allen constructief meedachten over Europa en de mogelijkheden voor Europa. Ondanks dat veel van de hak op de tak leek te gaan, waren er geen duidelijke tegenstellingen in de groepen of de zaal. Het belang van Europa in deze tijd werd in het algemeen zeer wel onderstreept.

Amsterdam

Door de geringe opkomst werd er in Amsterdam een enkel tafelgesprek gevoerd dat overigens wel de diepte in ging. Als aftrap vertelde de initiatiefnemer van het project Buro EU over de manier waarop zij in april met een combinatie van dialoogmethoden en kunst op laagdrempelige wijze mensen in Amsterdam-Noord hebben ondervraagd hoe zij tegen de EU aankijken. Met een 'pop-up bureau' voerde Buro EU gesprekken met mensen op straat, de markt, de bieb, de kringloopwinkel en het verzorgingstehuis. Een deelnemer uit het publiek merkte op dat het waardevol zou zijn om dit soort laagdrempelige gesprekken te blijven voeren in aanloop naar de Europese verkiezingen.

De gespreksthema's die werden gekozen waren 'duurzame ontwikkeling in Europa' en 'een democratischer Europa'. Binnen duurzaamheid werd vooral klimaatverandering als urgent aangekaart. De EU kan en moet volgens de deelnemers veel doen op dit vlak, aan de ene kant omdat het gaat om lange termijnprocessen die op EU-niveau geborgd kunnen worden, anderzijds omdat Europese regelgeving een belangrijke stimulans kan zijn. Luchtkwaliteit werd genoemd als een concreet aspect dat deelnemers zorgen baart. Ook maken deelnemers zich zorgen over de vele lobbygroepen in de EU die het moeilijk maken om goede keuzes te maken. Een voorbeeld dat werd genoemd, is de sterke kunstmest-lobby die het moeilijk en duur maakt voor biologische boeren. Volgens meerdere deelnemers in de groep zou er meer transparantie moeten komen over dit soort lobby's. Ook maakten deelnemers zich ernstig zorgen dat over de klimaatdoelen onderhandeld wordt, terwijl er in hun optiek geen tijd meer te verliezen is om in actie te komen.

Een deelnemer beargumenteerde dat het voor de jonge generatie is weggezakt waar de EU vandaan komt, namelijk veiligheid en samenwerking. We moeten daarom weer een gezamenlijk doel creëren, bijvoorbeeld milieu en democratisering vormen een sterke combinatie. Concrete acties op Europees niveau zouden volgens de deelnemers ook impact kunnen maken, zoals vliegen beperken, treinen goedkoper maken, vlees duurder maken, glyfosaat verbieden, regionale producten stimuleren en subsidies in de landbouw inzetten op circulair en biologische landbouw.

Voor een democratischer Europa werd door meerdere deelnemers educatie aangedragen als een veld waarin veel te winnen is. Kinderen moeten leren om gesprekken te voeren op een democratische manier en een democratischer Europa moet minder ingewikkeld gemaakt worden om over te leren. Ook voor volwassenen is de structuur en het functioneren van de EU moeilijk te doorgronden. Een gevoel van vertegenwoordiging blijft uit doordat er meer connectie lijkt met bedrijven dan met burgers. Steden, regio's en thematische platforms werden geopperd als niveaus die een gevoel van vertegenwoordiging kunnen brengen op Europees niveau. Dit soort tussenschakels kunnen de afstand tussen burgers en de EU verkleinen en zorgen voor meer verbindingen rondom verschillende belangen. Volgens de deelnemers kan op deze manier niet de natiestaat en de markt, maar het lokale/regionale niveau een belangrijkere rol krijgen in de EU.

Maastricht

Op 19 oktober vond er aan het einde van de middag de burgerdialoog over de toekomst van Europa in Maastricht plaats. De deelnemersgroep was een gemengde groep met onder andere studenten, individuele burgers, burgers die betrokken zijn bij Europese activiteiten en mensen uit het onderwijs.

In Maastricht werd de bijeenkomst ingeleid door Gonny Willems van Studio Europa, een samenwerkingsverband van de gemeente, de provincie en de universiteit met als doel de relatie tussen Maastricht en Europa verder te versterken. In haar inleiding plaatst zij de stad Maastricht en haar relatie met de EU in een historisch perspectief. Met name het Europese Verdrag van Maastricht (1992) was uiteraard belangrijk voor deze geschiedenis en die relatie. Ze

vertelt over de activiteiten en aankomende evenementen van Studio Europa. De inleiding riep geen reactie op uit het publiek maar was een aangename opwarmer voor de discussies later.
In Maastricht werd voor de thema's Europese samenwerking en Europese welvaart en stabiliteit gekozen als thema's waarover men graag wilde discussiëren (andere, maar minder vaak gekozen thema's hier waren: verkeer/transport, Europees burgerschap, internationale samenwerking, snelle besluitvorming en communicatie naar de bevolking). In de discussies werd naar voren gebracht dat samenwerking tussen de landen tegenwoordig wel moet om een vuist te kunnen maken naar andere continenten. In de ene groep was er verschil van mening over met welke landen samengewerkt moet worden (Rusland en Turkije bijvoorbeeld) terwijl in de andere groep de discussie meer ging over het belang van interregionale samenwerking (samenwerking van grensgebieden). In beide groepen werd naar voren gebracht dat samenwerking tussen landen en Europese samenwerking gebaseerd moet zijn op waarden die men met elkaar deelt. Als er verdragen getekend zijn, moeten die ook nageleefd worden. De onderliggende waarden voor samenwerking worden tegenwoordig nogal eens uit het oog verloren en zouden de basis moeten bieden voor samenwerking. Over ontwikkelingen in Oost-Europa maakt men zich juist om die reden zorgen. Met een betere beeldvorming rond Europa is er veel winst te behalen, want soms worden burgers ten onrechte bang gemaakt. Daarnaast zouden jongeren meer bij deze discussie betrokken moeten worden. De samenwerking en afstemming tussen landen komt ook ten goede als Europa zich meer met 'binnenlandse' en minder met 'buitenlandse' thema's bezighoudt.
Het tweede thema waar de Maastrichtse burgers met elkaar over wilden discussiëren is Europese welvaart en stabiliteit. Het is voor de deelnemers duidelijk dat Europa hieruit voort is gekomen en dat hier veel is bereikt. Het is belangrijk dit ook met de burgers te communiceren en te laten zien wat Europa op dit terrein heeft opgeleverd. Dit thema is ook belangrijk nu er in de wereld een sterk gevoel van instabiliteit is. Voor de economische welvaart en de stabiliteit is het in ieder geval goed om samenwerkingsrelaties te hebben met landen als Rusland en Turkije.

Breda
Ter introductie op de tafelgesprekken vertelde Vic van den Broek, strategisch adviseur Europese Zaken van gemeente Breda, op persoonlijk titel over de staat van Europa en het belang van de Europese Unie als een belangrijke verbindingsfactor op verschillende niveaus. Ook steden spelen in Europa een belangrijke rol door innovaties en praktijken met elkaar uit te wisselen. Een succesvol voorbeeld is de Zonnewijde in Breda, het grootste publieke zonnepanelenwijde van Nederland.
De onderwerpen waar de deelnemers in Breda het meeste prioriteit aan gaven waren 'sociale bescherming' en 'duurzame ontwikkeling in Europa'. Ook droegen deelnemers nieuwe onderwerpen aan zoals beter en toegankelijk inzicht in de resultaten die worden geboekt door de EU en ook het onderwerp Europese accountability rondom ethiek waaronder gedeelde Europese waarden en mensenrechten werden verstaan.
In de tafelgesprekken over sociale bescherming kwam een sterke behoefte naar voren om het oplossen van armoede voorop te stellen in de Europese agenda. Nu zijn er nog grote verschillen in inkomen, het waarborgen van mensenrechten en ontplooiingsmogelijkheden in verschillende EU-lidstaten. Zoals een respondent aangaf: *"Solidariteit maakt of breekt Europa"*. Het idee van Europese basisrechten die rekening houden met culturele lokale verschillen werd door meerdere deelnemers ondersteund. Naast armoedebestrijding en sociale inclusie werd uitwisseling en communicatie als een belangrijke factor genoemd binnen sociale bescherming. Zo werd er in de groep besproken hoe resultaten toegankelijker kunnen worden gepresenteerd en teruggekoppeld richting de gewone burger, bijvoorbeeld via een tv-kanaal.

Binnen het thema van duurzame ontwikkeling werd er gesproken over de transitie van fossiele naar groene energie en het tegengaan van milieuvervuiling door het beperken van plastic en vliegen. Vele van de deelnemers zouden trots zijn om Europeaan te zijn als duurzaamheids-maatregelen evenwichtig in alle lidstaten zouden worden doorgevoerd. Wel bestond er een grote zorg dat zulke maatregelen die burgers belangrijk vinden, zouden worden verhinderd door de enorme macht van lobbyisten in Brussel die andere belangen dan duurzaamheid ver-tegenwoordigen.

